

Some Issues Concerning Muslim Consciousness on Hajj and 'Umrah as well as Mecca and Madinah in View of History and Theology

Muhammet ALTAYTAŞ*

Abstract

As a result of the failure occurred as the Ottomans failed to defend Mecca and Madinah and had no choice other than to retreat towards Anatolia, some certain issues emerged as to the condition of these holy cities with regard to the Muslim dominion thereof and our consciousness concerning Hajj and 'Umrah today. As a matter of fact, there are certain issues not to be forgotten nowadays in order to speak necessarily of "the consciousness regarding Mecca and Medina as well as Hajj and 'Umrah". In this context, we tried to elaborate the first hajj and 'umrah as fulfilled by our Prophet (P.B.U.H.) and thus their place and meaning in Islam and in the perfection of Muslim life, the history of Mecca and Medina in general. Moreover, by taking the cooperation between Wahhabiyya and Saudi Family into consideration, we tried to evaluate the process in which Mecca and Medina were disengaged from Ottoman Empire, the establishment of Hijaz Hashemite Kingdom under the leadership of Sharif Hussein and the Saudi State under the leadership of Saudis from the theological and political viewpoint. Thus, we reassessed these issues by drawing attention to some well-known elements in order to reveal our main point here. Finally, we put forth the remarks concerning the issues on the consciousness of Hajj and 'Umrah as fulfilled today as well as on Mecca and Madinah which are under the dominion of Saudi Arabia with a Salafî-Wahhabî theological stand. In this regard, we can say that the underlying peculiarity of our article is centred on its content and the conclusion rather than the historical material it compiled.

Keywords: Hajj, 'Umrah, Mecca, Madinah, Theology, Wahhabism, Saud.

Tarihî ve İtikâdî Zaviyeden Günümüzde Hac ve Umre ile Mekke ve Medine'ye Dair Müslüman Şuurun Bazı Meseleleri

Muhammet ALTAYTAŞ

Öz

Yaklaşık bir asır evvel Osmanlı'nın Mekke ve Medine'yi savunmakta çaresiz kalıp Anadolu topraklarına çekilmek zorunda kalması neticesinde, bu mübarek şehirlerin Müslüman hâkimiyeti açısından durumu, bununla bağlantılı olarak günümüzde hac ve umre ibadetinde dair şuurumuz

* Associate Professor, University of Trakya Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Kalam and History of Islamic Sects, Edirne, Turkey.

Doç. Dr., Kars Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kalam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye.

maltaytas22@hotmail.com

ORCID 0000-0003-4407-9921

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 21 May / Mayıs 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 27 June / Haziran 2020

Published / Yayın Tarihi: 08 July / Temmuz 2020

Volume / Cilt: 7; **Issue / Sayı:** 14; **Pages / Sayfa:** 189-214.

Suggested ISNAD Citation: Muhammet Altaytaş, "Tarihî ve İtikâdî Zaviyeden Günümüzde Hac ve Umre ile Mekke ve Medine'ye Dair Müslüman Şuurun Bazı Meseleleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/14 (Temmuz-July 2020), 189-214. www.dergipark.org.tr

konusunda ciddi meseleler bulunmaktadır. Çağımızda "Mekke ve Medine ile hac ve umre şuru" üzerine kelam etmek için zaruri olarak hatırlanması gereken asgari bir takım hususlar vardır. Bu bağlamda makalemizde, Hz. Peygamber'in ifa ettiği ilk umre ve hacdan hareketle bu ibadetlerin İslâm dininin, Müslüman hayatının tekâmülündeki yeri ve manasını, Mekke ve Medine'nin genel olarak tarihini, bilhassa miladî 18. asırda Hicaz'ın güneyinde ortaya çıkan Vehhâbîlik ile Suud kabilesi arasındaki iş birliğinden başlayarak, Mekke ve Medine'nin Osmanlı'dan koparılmasına varan süreci, Şerîf Hüseyin önderliğinde Hicaz Haşimî Krallığı ve Suudîlerin önderliğinde, Suudî Arabistan devletinin kurulmasını itikâdî ve siyasî zaviyeden değerlendirmeye gayret ettik. Dolayısıyla biz başlıkta ifadesini bulan asil meselemizi ortaya koyabilmek için, aslında bilinen bazı hususlara dikkat çekerek onları yeniden bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Nihayet ancak bu zeminde, yaklaşık olarak bir asırdır, resmi ideolojisi Selefi Vehhâbî itikadî olan Suudî Arabistan'ın hâkimiyetinde bulunan Mekke ve Medine ile ifa edilmekte olan hac ve umre şuurunun günümüzdeki meselelerine dair ulaştığımız kanaatleri sonuç bölümünde ortaya koyduk. Bu manada makalemizin hususiyetinin, derlediği tarihi malzemeden ziyade, terkinde ve ulaştığı neticede temerküz ettiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Mekke, Medine, Hac, Umre, İtikad, Vehhâbîlik, Suud.

GİRİŞ

Batı'da gelişmekte olan modernitenin, özellikle 19. asırdan itibaren fikrî, ilmî, ekonomik ve siyasî etkilerinin İslâm dünyasında iyice hissedilmesi, akabinde yaklaşık 10. asırdan itibaren siyasî ve itikadî (Ehl-i Sünnet) olarak İslâm, hatta dünya tarihinin bir bakıma mihrakını teşkil eden Selçuklu-Osmanlı çizgisinin akamete uğraması ve Müslümanların siyasî birliğinin darmadağın olması Müslümanlarda derin bir zihin ve şuur buhranına yol açtı. Son iki asırdır devam eden tartışmalara rağmen çağımızda bu buhranın derinleşerek devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Neticede bugün birçok hususta olduğu gibi İslâm'ın şartlarından biri olan hac ibadeti ile Mekke ve Medine hususunda şuurumuzun bulanık olduğu kanaatindeyiz. İşte bu bağlamda makalemizde itikâdî ve tarihî perspektiften, çağımızda "Mekke ve Medine ile hac ve umre şuru"nun meselelerini ele almaya gayret edeceğiz. Bu hususlarda şuurumuzu sıhate kavuşturmak için, Hz. Peygamber'in ifa ettiği ilk umre ve hacdan, Mekke ve Medine'nin fethinden başlayarak, genel olarak bu şehirlerin tarihinin, bilhassa miladî 18. asırda Hicaz'ın güneyinde ortaya çıkan Vehhâbîlik ile Suud kabilesinin ortak faaliyetlerinden, Osmanlı'nın Mekke ve Medine'den ayrılmak zorunda kalmasına kadarki tarihî sürecin, itikâdî ve siyasî boyutlarıyla mutlaka tahlil edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. İlâveten Şerîf Hüseyin önderliğinde Hicaz Haşimî Krallığı ve Suudîlerin önderliğinde Suudî Arabistan devletinin kurulması süreci de bu bağlamda dikkate değerdir. Nihayet ancak bu zeminde, yaklaşık olarak bir asırdır, resmî ideolojisi Selefi Vehhâbî itikadî olan Suudî Arabistan'ın hâkimiyetinde bulunan Mekke ve Medine ile hac ve umrenin çağımızda aldığı şekli ve geldiği yeri teşhis ve tahlil etmek mümkün olacaktır. Bir makale çerçevesinde, birbirinden farklı olan, geniş bir araştırma sahasını kapsayan bu konuları kapsamlı olarak ele alma iddiasında değiliz. Ancak meseleyi itikâdî ve tarihî derinliğiyle ele alabilmek için aslında bilinen bazı konuları, belli bir zaviyeden seçip derleyerek hatırlatmayı zorunluluk olarak addettik. Bu tarihî hatırlatmaları yaparken ihtilaflı hususlarda tartışmaya girmeden makbuliyeti temin maksadıyla daha ziyade Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerindeki tercihleri esas aldık. Bu manada makalemiz, ele aldığı bütün bu alanlara özgün katkı iddiasında olmayıp, ortaya koyduğu itikâdî ve tarihî perspektiften hareketle ve özgün bir terkip, çağımızda Mekke ve Medine ile hac ve umre şuurumuza katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Hz. Peygamberin İlk Umre ve Haclarında Bu İbadetin Manasına Dair İşaretler

1.1. Umre

Hz. Peygamber'in risâlet hayatında tarihî olarak umre ibadetinin hacdan evvel yer aldığına şahit oluyoruz. Zira Allah Resûlü ilk olarak h. 6. yılın Zilkade (Mart 628) ayında ashabıyla birlikte umre yapmak üzere yola çıkmış, Hudeybiye Antlaşmasını yaparak umre yapmadan geri dönmüştü. Ertesi yıl Hz. Peygamber Hudeybiye'de bulunanlara ilaveten katılmak isteyen diğer Müslümanlarla birlikte yaklaşık 2000 kişiyle ilk umresini ifa etti. Muhtemel bir muharebeyi de dikkate alan Resûl-i Ekrem kılıç dışında ok ve mızrak gibi diğer silahları ve kurbanlık develeri de beraberinde götürdü. Bu sebeple "umretü'l-kaza" adı verilen bu umre aynı zamanda onun gazvelerinden biri olarak da sayılmıştır.¹ Bu ilk umresine Resûl-i Ekrem müşriklerin umreyi hoş görmedikleri Zilkâde ayında (h. 7/m. 629 yılında) Medine'den hareket etti. "*Bugün kuvvet gösterip müşriklere dehşet veren kişiler Allah'ın rahmetine mazhar olsun!*"², diyerek tavafın ilk üç şavtında çalınmış yürümelerini (remel), sa'y da ise belli bir mesafede koşarak yürümelerini (hervele) söyledi. Böylece müşriklere gözdağı verilmiş oluyordu. Umretü'l-kaza hicretten sonra ilk Kâbe ziyareti ve umrenin ilk uygulaması olması bakımından da önemlidir.

İlk defa eda edilen bu umrenin aynı zamanda müşriklerle yapılmış bir gazve olarak anılması, umre ve hac ibadetinin manasına dair önemli bir fikir vermektedir. Kâbe müşriklerin hâkimiyetinde olduğu halde, Hz. Peygamber'in fetih ve gaza ruhuyla, şirke ve küfre karşı bir tavır ile birlikte umre ziyareti gerçekleştirilmesi, ibadet ile cihadı birlikte telakki etmesi kayda değer bir husus olarak dikkati çekmektedir.

1.2. Hac

İslamî kaynaklara göre haccın Hz. İbrahim, hatta Hz. Âdem (a.s.) zamanına kadar uzanan insanlık tarihiyle eşdeğer bir geçmişi vardır. Hz. Peygamber'in şeriatında hac, bir görüşe göre Mekke'nin fethinden evvel farz kılınmış, fakat müşriklerin engellemeleleri sebebiyle ilk hac ancak fetihten sonra ifa edilebilmiştir. Daha kuvvetli olan bir diğer görüşe göre ise hac, hicri 8 yılı Ramazan ayının 20'sinde (11 Ocak 630) gerçekleşen fetihten sonra, hicretin 9. (631) yılında farz kılınmıştır. Hz. Peygamber'in katılmadığı ve hac emiri de tayin etmediği ve fetih yılında yapıldığı kabul edilen ilk hac Mekke Valisi, Attab b. Esîd (ö. 13/634) refakatinde gerçekleştirilmiştir. Hicri 9 (631) yılında Tebuk Seferi dönüşü yapılacak olan ikinci haccın da cahiliye Araplarının uyguladığı nesî âdeti dolayısıyla vaktinden önce Zilkade ayında yapılacağını bilen Allah Resûlü, bu hacca da bizzat kendisi katılmadı, Hz. Ebu Bekir'i hac emiri olarak tayin etti. Müşriklerin Mescid-i Harama yaklaşamayacağı³, çıplak tavafın yasaklandığı gibi hususları tebliğ vazifesini de Hz. Ali'ye tevdi etti. Genel kabule göre Rasûlullah ilk ve son defa hicretin 10. (632) yılında hac görevini ifa etmiştir.⁴ Nesî uygulamasını yasaklayan âyetlerin⁵ nüzûlünden sonra Veda haccını ifa

¹ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Umretü'l-kazâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 153.

² Buhârî, "Hac", 55; Müslim, "Hac", 240.

³ et-Tevbe 9/28.

⁴ Bk. Abdülkerim Özaydın, "Hac" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 399; Bünyamin Erul, "Veda Haccı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 590.

⁵ et-Tevbe 9/36-37. Atfi geçen 37. ayet-i kerimede bir takım kâfirlerin haram olan ayları değiştirdikleri ve erteledikleri bildiriliyor. Bu ziyadesiyle kâfirâne olan bir harekete cüret edenlerin ise hidayetten mahrum

ederken okuduğu hutbede Hz. Peygamber "Zaman Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı gündeki şekline döndü" diyerek nesî uygulamasına son verdi ve haccın kıyamete kadar Zilhicce (Zilhicce ayının 9. günü Arefe günüdür) ayında yapılmasını temin etti.⁶

Allah Resûlü'nün önceki haclara bizzat katılmayıp, hacca gitmek için hicretin 10. yılını beklemesi, rivayetlere göre müşriklerin Harem'e girmesi, bazı kadın ve erkeklerin çıplak olarak tavafa devam etmeleri, nesî uygulaması gibi sebeplerle izah edilmiştir.⁷ Farz kılındıktan sonra Rasûlüllah'ın ilk haccı olması sebebiyle bu hacca "hiccetü'l-İslâm, kemal/tamam haccı", son haccı olması sebebiyle "Veda Haccı", haccın hükümlerini tebliğ ederek bizzat uyguladığı için "hiccetü'l-belağ" gibi isimler verilmiştir. Bu hacda Hz. Peygamberle birlikte 100 bin veya 124 bin kişinin haccettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Bundan 3 ay sonra Resul-i Ekrem dar-ı bekâya irtihal etmiştir.⁸

Tarihî olarak umre ve hac ibadetinin, "Müslüman fertten İslâmî topluma, dinden millete, yurttan vatana, Yesrip'ten Medine'ye ve Mekke'nin fethine doğru" ve İslâm'ın "dine ilaveten millet, imana ilaveten vatan ile tamamlanma" süreci ile her açıdan paralel cereyan ettiğini görüyoruz.⁹ İslâm'ın bütün ibadetleri gibi hac ibadetinde de madde ile mananın; siyaset, ziyaret, ticaret ve gaza ile ibadetin, tevhid akidesi ve Allah rızası ekseninde yüksek bir terkihini görüyoruz. Hz. Peygamber'in sünnetindeki umre ve haccın tarihî seyri-ne bakıldığında, onun sünnetinde hac ve umre ibadeti ile gaza ve fetih şuurunun asla birbirinden ayrı olarak telakki edilmediği görülmektedir. Kendisi fethin sadece şeklen değil fiilen gerçekleşmesiyle hacca gitmekte ve böylece haccın kemaliyle İslâm'ın kemali beraberce tahakkuk etmiş olmaktadır.

2. Tarihî Olarak Mekke ve Medine

2.1. Mekke

kalacakları ihtar ediliyor. Şöyle ki Allah Teâlâ bir kısım ibadetleri ifa hususunda kameri aylara riayet edilmesini emretmiştir. İbrahim de (a.s.) diğer peygamberler de kameri aylara riayet etmişlerdir. Bilahare Arap müşrikleri dünyevi menfaatleri gereği bu kamerî aylara riayeti terk etmişler, Arabî aylarını tehir ve takdim etmeğe başlamışlardı ki buna "nesî" denilir. Kamerî aylara göre hac mevsimi bazen kışa, bazen da yazıya tesadüf ediyordu. Kışa tesadüf edince ziyaretler azalıyor, ticaretleri sekteye uğruyordu. Bu yüzden iktisadî menfaatleri azalmış gibi oluyordu. Bir de haram olan dört ayda savaşmak yasak idi, hâlbuki Arap kabileleri vakit vakit, haram olan bir ayı helâl sayarak, o ayda savaşıyorlar, diğer bir ayı onun yerine haram sayıyorlardı. Böylece aylar ertelenmiş ve değiştirilmiş oluyordu. Böyle yapanlar, ya Hak Teâlâ'nın emrini inkâr etmiş veya o emrinin hikmet ve maslahata muvafık olmadığını iddia etmekle Cenab-ı Hakk'a hâşâ cehalet isnat eylemiş olacakları için küfürlerini kat kat arttırmışlardır. Kamerî aylar, öteden beri olduğu gibi İslâm'da ibadete mahsus günleri, vakitleri ihtiva etmek üzere muteber görülmüştür. Bu durum ilahi emre dayanan, sünnet ile sabit olan ve ümmetin icma ile gerçekleşen bir keyfiyettir. (Ömer Nasuhî Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1985) 3: 1262.

⁶ Erul, "Veda Haccı", 42: 590.

⁷ Erul, "Veda Haccı", 42: 590.

⁸ Erul, "Veda Haccı", 42: 590-591.

⁹ Malum olduğu üzere Mekke döneminde İslâm, bir din ve itikat olarak teşekkül etmiş, fakat henüz İbrahim milletine mensup bir Müslüman toplum anlamında "millet (millet-i İbrahim)" ile bu milletin ve İslâm'ın hüküm ve değerlerinin hâkim olduğu bir yer anlamında "vatan (darü'l-İslâm)" henüz teşekkül etmiş değildi. Bu ikinci aşama ancak hicretten sonra mümkün olabilmiş ve böylece İslâm, imana ilaveten vatan, dine ilaveten milletle kemale ermiştir. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Muhammet Altaytaş, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 243-267.

Kur'ân-ı Kerim'de şehirlerin anası manasında "ummu'l-kura"¹⁰, Mekke¹¹, Bekke¹² gibi isimlerle anılan Mekke'nin tarihi hakkında Hz. İbrahim'in (a.s.) burayı ziyaretinden evvelki döneme dair pek bilgi yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de, Mekke'de bulunan o çok mübarek ve âlemler için hidâyet olan Beyt-i Muazzama'nın insanlar için tesis edilmiş ilk ev olduğu ifade edilir.¹³ Yine Hz. İsmail'in Hz. İbrahim (a.s.) tarafından Mekke'ye getirildiği, Kâbe'yi beraberce inşa ettikleri anlatılır.¹⁴ Hz. İbrahim'in (a.s.) Mekke'ye üç defa geldiği ve üçüncüsünde Kâbe'nin yapımının ardından insanları hacca davet edip görevini tamamlayarak Filistin'e döndüğü rivayet edilmiştir. Hz. İsmail'in (a.s.) tebliğ ettiği hak dini yani İslâmiyet'i benimseyen Cürhümlüler de zamanla tevhîd inancından sapmışlardır.¹⁵

İslâm öncesinde yaklaşık on bin kişinin yaşadığı Mekke'de, sayıları çok az olan muvahhid Hanifler dışında, putperestlik hâkimdi. Kâbe çevresinde sayıları 360'a varan putlardan başka evlerin çoğunda şahsi putlar bulunmaktaydı. Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'de risâletle görevlendirilmiş ve İslâm davetine burada başlamıştır. Onun davetine icabet edip ferdî olarak İslâm'ı kabul edenler olmuş, fakat fethinden evvel burada Müslüman bir toplumun teşekkülü Müslümanların ve İslâmî değerlerin şehre hâkimiyeti mümkün olmamıştı. Müslümanların Medine'ye hicretinin 8. yılının Ramazan ayının 20'sinde (11 Ocak 630) Mekke fethedildikten sonra, Hz. Peygamber "*Fetihten sonra hicret yoktur*"¹⁶ hadisiyle Medine'ye hicretin artık zorunlu olmaktan çıktığını belirtmişti. Zira artık Mekke de İbrahim milletinin hâkim olduğu bir İslâm vatanı yani daru'l-İslâm olmuştu.

Fetihten sonra da tarihi boyunca Mekke ve Kâbe farklı Müslüman milletler ve mezhep mensupları tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Hatta zaman zaman da bu mübarek belde yağmaya uğramıştır. Hicrî 358 (m. 969) tarihinde Ca'fer b. Muhammed'in Mekke'yi hâkimiyet altına alması ve Fâtımîler adına hutbe okutmasıyla, Mekke Abbasilerin kontrolünden çıkmış, Fâtımîlerin hâkimiyetiyle şehirde Şia alâmetleri artmaya başlamıştı. İlk defa bu dönemde Mekke'ye gelen hacılardan vergi alınmaya başlandı.

Akabinde Selçuklular şehirde yeniden Sünnî hâkimiyetini tesis etmek için mücadeleye başladılar. Mekke emiri 462 tarihinde (m. 1069) hutbeyi Abbasî halifesi Kâim-Biemrillâh (ö. 1075) ile Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı Alparslan adına okutacağını bildirdi. Bunun üzerine Alparslan (ö. 1072) Mekke emirine kıymetli hediyeler gönderdi. Bu tarihten itibaren artık Mekke'de Türkler'in himaye ve hâkimiyet süreci başlamış oldu. Hicri 569 (m. 1174) tarihinden itibaren Selahaddin Eyyübî'nin (ö. 1193) kardeşi Turan Şah'ın (ö. 1180) gayretleriyle Mekke Fâtımî hâkimiyetinden çıkmış ve hutbe Abbasî halifelerinin yanı sıra, Nureddin Mahmud Zengi (ö. 1174) adına okunmaya başlamıştır. Mekke'de Eyyübî hâkimiyeti aralıklı da olsa h. 650 (m. 1252) yılına kadar sürmüştür. Akabinde Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Bağdat Abbasî hilafetinin I.

¹⁰ el-En'am 6/92; eş-Şura 42/7.

¹¹ el-Feth 48/24.

¹² el-Âl-i İmran 3/96.

¹³ el-Âl-i İmran 3/96.

¹⁴ el-Bakara 2/125, 127; el-İbrahim 14/37.

¹⁵ Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı-Nebi Bozkurt, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 556.

¹⁶ Tirmizi, "Siyer", 33.

Baybars (ö. 1277) tarafından Mısır'da yeniden kurulmasıyla Mekke emirliği Memlûkler'e bağlandı.¹⁷

Yavuz Sultan Selim'in (ö. 1520) Zilhicce 922'de (Ocak 1517) Mısır'ı fethinden sonra Türkler'in Selçuklular'la başlayan Mekke üzerindeki hâmilik dönemi artık Osmanlı Devleti'nin bilfiil hâkimiyetiyle tamamlandı. Bundan böyle hutbeler "Hâdimu'l-Harameyn" sıfatını alan Yavuz Sultan Selim adına okunmaya başlandı. Osmanlı-Safevi mücadelesinin bazı yansımaları dışında, Vehhâbîler'in ortaya çıkışına kadar Mekke ve Medine, Osmanlı hâkimiyetinde tarihindeki en istikrarlı, huzurlu ve mamur dönemini yaşadı.

2.1.1. Vehhâbîlerin Zuhûru ve Hicaz Haşimî Krallığı'nın Kurulması Sürecinde Mekke

Arabistan'ın Necd bölgesinde Vehhâbîler'in zuhuruyla Mekke ve Medine'de huzur döneminin sık sık kesintiye uğradığı, şehrin İslâmî ruhunun yaralandığı, şehirde Müslüman hâkimiyetinin zaafa uğradığı günümüze kadar gelen süreç başlamış oldu. Nihayetinde 1916'da Osmanlı'nın Mekke'den, 1918'de Medine'den çekilmek zorunda kalmasıyla, bugün hala layığıyla şuuruna varılamadığı kanaatinde olduğumuz, bu makalenin de asıl meselesini teşkil eden yepyeni bir durum ortaya çıktı.

18. asrın son çeyreğinde, Vehhâbîler'in Mekke ve hacılar üzerindeki baskıları ciddiye kazanınca, Mekke Emiri Şerîf Mes'ud, Ehl-i Sünnete/dört mezhebe aykırı olan, Mekke'yi tehdit eden yıkıcı fikirlerinden vazgeçmediği takdirde "Muhammed b. Abdülvehhâb'in (ö. 1792) katlinin vacip olduğuna" dair Mekke ulemasından aldığı fetvayı İstanbul'a bildirmiştir. Hac mevsimindeki propagandalarına mani olmak üzere Vehhâbîler, h. 1184 (m. 1770) yılına kadar şehre sokulmadılar. Muhammed b. Suud'un vefatından sonra yerine geçen oğlu Muhammed b. Abdülazîz, hac yollarını ve daha sonra da Mekke'yi tehdit etmeye başladı.

1803 yılında Vehhâbîler ve Suud taraftarları önce büyük katliamlar yaparak Taif'i, ardından Mekke'yi işgal etti. Kâbe ve Makam-ı İbrahim dışında önemli ziyaretgâhlar tahrip edildi, birçok mezar ve kubbe yıkıldı. Akabinde Vehhâbîler'in, 200 kişilik bir kuvvet bıraktıktan sonra Mekke'yi terkini fırsat bilen Mekke Emiri Şerîf Galip, Cidde valisinin de yardımıyla 1803 yılı Temmuz'unda Mekke'yi kuşattı. 25 günlük kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi. Vehhâbîler iki yıl sonra 1805 yılında Mekke'yi yeniden kuşattılar. Üç ay süren kuşatmanın ardından Osmanlı yardımından ümidini kesen Emir Şerîf Galip, emir olarak kalmak kaydıyla 1806 yılı Ocak ayında şehri Vehhâbîlere teslim etti. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, oğlu Tosun Paşayı Mekke'ye göndermesiyle 1813 yılında Mekke yeniden kurtarıldıktan hemen sonra Vehhâbîler'in şehre verdiği tahribat, İstanbul'dan gönderilen usta ve işçilerin marifetiyle onarıldı.¹⁸

Arap kavmiyetçiliğinin hız kazanması, Avrupa devletlerinin bölgeye artan ilgisi ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum gibi sebepler, alınan bütün tedbirlere rağmen bölgede hâkimiyeti zorlaştırıyordu. Aslında, Osmanlı tehlikesinin farkındaydı; 19. yüzyılın ikinci yarısında Medine'ye ulaştırılan Hicaz demiryolunun Mekke'ye kadar uzatılmasının tasarlanması, telgraf ve telefon hatlarının döşenmesi, Süveyş Kanalı'nın açılmasından (1869) sonra merkezden düzenli asker sevkine başlanması, ulaşım güvenliğinin sağlanma-

¹⁷ Bk. Bozkurt - Küçükbaşçı, "Mekke", 28: 560.

¹⁸ Bk. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 563.

sı için seyyar kuvvet oluşturulması, gibi daha birçok eylem ve proje ile tedbir almaya çalışıyordu.¹⁹

Aklına büyük bir Arap krallığı kurma fikri düşürülen Şerîf Hüseyin (ö. 1931), Osmanlı merkezî yönetiminin Mekke'yi kontrole yönelik çabalarından rahatsızlığını 1908'den sonra açıktan ifade ederken hayalini gerçekleştirmek üzere İngilizlerle irtibat halinde isyan etmek için uygun fırsatı kolluyordu. Durumun farkında olan Hicaz kumandanı Vehib Paşa merkezî idareden, Şerîf Hüseyin'in İngilizlerle ilişkisi ve bağımsızlık faaliyetleriyle Osmanlı devletini yıkmayı hedeflemesi sebebiyle, azlını ve mebus olan iki oğlunun da İstanbul'dan ayrılmalarına mani olunmasını istedi. Birinci Dünya savaşı sebebiyle Vehib Paşa ve Hicaz bölgesindeki birliklerin büyük çoğunluğu Süveyş'e kaydırılmak zorunda kalınca, Şerîf Hüseyin bir yandan Osmanlı'ya desteğini ve bağlılığını bildirirken diğer yandan da, 14 Temmuz 1915'te oğlu Abdullah vasıtasıyla tarihe McMahan-Şerîf Hüseyin mektuplaşmaları adıyla geçen müzakerelere başladı. Bu arada Şerîf Hüseyin bir yandan da Hicaz demiryolunun Mekke'ye ulaşmasını engellemeye çalışıyordu.²⁰

Bu görüşmelerde Şerîf, Arapları Osmanlı devletine karşı ayaklandırması durumunda İngiltere'nin kendi krallığını tanımamasını istedi. Bu hedefini gerçekleştirmek üzere İngiltere ile işbirliği kararı alınarak muhtemel Arap krallığının sınırları belirlendi. Şam Protokolü diye bilinen bu mutabakatla Güneydoğu Anadolu'nun da dâhil olduğu, İran'dan Hint Okyanusu'na, batıda Kızıldeniz'e kadar kurulacak Arap krallığı için anlaşma sağlandı. Çanakkale'de aldıkları yenilgi de İngilizler'in Şerîf Hüseyin'i daha ziyade ciddiye almalarına sebep oldu. Böylece İngilizler hilafete karşı Arap ayaklanmalarının doğuracağı sonuçlar, Suriye ve Kanal cephesinde Osmanlı'yı zaafa uğratma siyaseti sebebiyle, bir yandan Şerîf Hüseyin'e diğer yandan Necd bölgesi emiri İbn Suud'a büyük umut bağladı ve destek oldu. Bu sebeple İngilizler Aralık 1915'te İbn Suud'la da bir antlaşma yaparak Basra Körfezi'nin güneyinde Şerîf Hüseyin'e bıraktığı bölgede Vehhâbî-Suud hâkimiyetini de tanımaktan geri durmadı.²¹ Birinci Dünya savaşında itilaf devletleri Mekke'nin Osmanlı'dan alınıp Arap yönetimine verilmesi konusunda anlaştı. Akabinde Şerîf Hüseyin ayaklanarak 3 Kasım 1916'da başşehri Mekke olan "Hicaz Haşimî Krallığı"nı kurdu.²² Kendisini Arap ülkelerinin kralı ilan etti. Böylece Şerîf Hüseyin ile İngilizler'in işbirliği neticesinde, Mekke'de 400 yıl bilfiil devam eden Osmanlı hâkimiyetine son verilmiş oldu.

Fakat Şerîf Hüseyin'in Arap krallığı hayalleri uzun sürmedi. 1919 Paris görüşmelerinde beklediği ilgiyi göremedi ve Hicaz'daki etkinliğini yitirmeye başladı. Bu arada Filistin topraklarının İngiliz Manda yönetimine, Ürdün'ün Şerîf Hüseyin'in oğlu Abdullah'a, Irak'ın ise diğer oğlu Faysal'ın krallığına bırakılması gibi hususlar itibarını iyice sarstı.

Şehir, Abdülazîz b. Suud'un 16 Ekim 1924 yılında ele geçirmesine kadar Hicaz Haşimî Krallığı'nda kaldı. Haşimilerden alınan Mekke, 1932'de ilan edilen Suudi Arabistan Krallığı'nın önemli şehirlerinden biri haline geldi.²³ Nihayetinde Kıbrıs'a giderek İngilizler'e sığınan Şerîf Hüseyin, her ne kadar İngilizler'le pazarlığında yüz bin civarında kuvvet

¹⁹ Küçükbaşcı, "Mekke", 28: 564.

²⁰ Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 585-586.

²¹ Özcan, "Şerif Hüseyin", 38: 585-586.

²² Küçükbaşcı, "Mekke", 28: 565.

²³ Küçükbaşcı, "Mekke", 28: 565.

toplayacağı sözünü vermişse de, ancak 4-5 bin silahlı güç toplayabilmişti.²⁴ Yani Müslüman Arap halkının onun hareketine desteği oldukça sınırlı kalmış, fakat şahsi hırsıyla yürüttüğü siyasî faaliyetler İngilizler'in, bölgeyi Osmanlı'dan koparma hedeflerini gerçekleştirmesine önemli katkılar sağlamıştır.

2.2. Medine

Medine'nin ilk adı olan Yesrib'in buraya ilk yerleşen kişinin ismi olduğu kaydedilmiştir. Medine kelimesi Kur'ân'da on yerde geçmekte olup bunlardan dördünde Medine şehri kast edilmektedir. Hicret yurdu olması ve zor kullanılmadan gönüllü olarak Müslüman olmasından dolayı "Kur'ân'la fethedilmiş" şehir sayılır. Hicretten sonra Hz. Peygamber Medine'nin de harem olduğunu ilan etmiştir. Mekke ile birlikte "Haremeyn" olarak zikredilen şehir hicretten evvel Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden biri idi. Üç büyük Yahudi kabilesinden biri olan Benî Kaynuka hicretin 3. (Mayıs 624), Benî Nadîr 4. (Ağustos 625) yılında Medine'den sürüldü. Hendek Gazvesi'nde Müslümanlara ihanet eden üçüncü Yahudi kabilesi Benî Kurayza ise hicretin 5. (Mayıs 627) yılında cezalandırıldı ve şehirde hiç Yahudi nüfus kalmadı.²⁵

Medine şehri de Mekke gibi Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile bilfiil Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Mekke'nin akabinde Vehhâbîler'in Medine'yi ilk işgali Haziran 1805'te gerçekleşti. Vehhâbî akidesini benimsemeleri şartıyla halkına eman verildi. Vehhâbîler Hz. Peygamber'in kabri dışında birçok ziyaretgâhı yıkıp Mescid-i Nebeviyi yağmaladılar. Medineliler, Türkler'e Mekkelilerden daha mütemayil olmalarından dolayı Vehhâbîler'in daha ziyade zulmüne uğradılar ve nihayetinde bazıları şehirden ayrılmak zorunda kaldılar. Tosun Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri 3 Aralık 1812'de Medine'yi Vehhâbîler'den geri aldı. Akabinde Vehhâbîler'in şehre verdiği tahribat İstanbul'dan gönderilen usta ve işçilerle yeniden onarılmaya gayret edildi.²⁶

1908 seçimlerinden sonra Şerîf Hüseyin Mekke ile Medine arasındaki demiryolu- na mani olmak üzere iki şehir arasındaki bedevi kabileleri ayaklandırdı. Bu sebeple Osmanlı demiryolunu Mekke'ye uzatmaktan vazgeçmek zorunda kaldı.²⁷

1916'da Enver ve Cemal Paşalar Medine'yi ziyaret ederek, beraberlerinde kıymetli hediyeler getirdiler ve nakdî yardımda bulundular. Fakat Şerîf Ali aldığı nakdî yardım isyana teşvik için kabile liderlerine dağıtmaya başladı. Bunun üzerine Musul'da bulunan Fahreddin Paşa (ö. 1948) Mayıs 1916'da isyanı bastırmak için görevlendirildi. Fahreddin Paşa'nın ulaşmasından sonra Şerîf Hüseyin'in oğulları demiryolunu ve telgraf hattını tahrip ederek isyan başlattılar. Fahreddin Paşa aldığı tedbirlerle isyancıları geri püskürttü. Medine'yi müdafaa gayretleri bütün şiddetiyle devam ederken Mondros Mütârekesi'nin 16. maddesi gereğince 30 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'dan gelen ve Medine'den çekilmeyi âmir emre rağmen Fahreddin Paşa²⁸, Medine'yi İngilizler'e teslim etmedi. Bütün imkânsızlıklara rağmen, askeriyle birlikte büyük fedakârlıkla şehri müdafaa etmeye gayret

²⁴ Özcan, "Şerif Hüseyin", 38: 585-586.

²⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşcı - Nebi Bozkurt, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 307.

²⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 312.

²⁷ Küçükbaşcı, "Medine", 312.

²⁸ Fahreddin Paşa'nın Medine müdafaaasını anlatan bir eser için bk. Feridun Kandemir, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaaası*, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2013).

etti. Hz. Peygamber'in kabri şerifinin bulunduğu, Medine-i Münevvere'nin müdafaasında, iman şuuruyla gösterdiği yüksek fedakârlık ve kahramanlık sebebiyle Türk askeri, ilk defa "Mehmetçik" unvanı ile anılmaya başlandı. Fahreddin paşa şehrin İngilizlere teslimine antlaşmadan ancak 72 gün sonra, 10 Ocak 1919'da ikna edilebildi. Üç gün sonra da İngilizler görünürde şehri, işbirlikçileri Şerif Hüseyin'e devretti. Fahreddin Paşa herhangi bir yağmaya ve İngilizler'in eline geçmesine mani olmak üzere mukaddes emanetleri İstanbul'a nakletmeyi başardı. Daha sonra Medine, 5 Aralık 1925'te Suudîler'in eline geçti.²⁹

3. Suud Devleti ve Devletin Kurucu İdeolojisi Olarak Vehhâbî Selefîlik

Vehhâbîlik, itikatta yeni bir yaklaşım ortaya koyan Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1792) ile Dir'iyye emiri Muhammed b. Suud'un (ö. 1765) işbirliği yapmasıyla 1744 veya 1745 yılında tarih sahnesine çıkmıştır. İleride kurulacak Suudi Arabistan devletinin temeli olarak da kabul edilen bu beraberlikte İbn Abdilvehhâb hareketin itikadî ve ideolojik cephesini, Muhammed b. Suud ise siyasî cephesini üstlenmiştir.

Vehhâbîliğin doğduğu Necd bölgesi tarihi boyunca hem siyasî hem de itikadî açıdan problemlili, yönetilmesi zor, bedevî hayatın hâkim olduğu ve aşırı dinî anlayışların neşet ettiği bir bölge olarak bilinir. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ortaya çıkan dört yalancı peygamberden üçü, tarihte önemli siyasî problemler bu bölgede ortaya çıkmıştır. Haricîlik yine Necdî kabileler arasında neşvu nema bulmuştur. Emeviler döneminde binlerce hacıyı katleden, Mekke'yi basarak harabe haline getiren Hacerü'l-esved'i de yerinden sökerek götürten Karmatîler bu bölgenin mahsulüdür. Bu hususi yapısı ve zor yönetilebilir olması sebebiyle olsa gerek Emeviler, gerekse Abbasiler ve Memlûkler döneminde bölge bedevi kabilelere terk edilmiş gibidir.³⁰ İşte neşet ettiği bölgenin tarihi dokusu Vehhâbîliği anlama konusunda da önemli bir fikir vermektedir.

Vehhâbîliğin, itikadî olarak sıradan bir mezhep mi, mezhepse Ehl-i Sünnetin içinde mi dışında mı olduğu, yoksa mezhepten öte dinî özellikler gösteren bir yapı mı veyahut kavmî/siyasî bir hareket mi olduğu gibi hususlar tartışılmalıdır. Kimilerine göre Hanbelî mezhebinin ve bilhassa müteahhir seleften İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) devamı olarak Ehl-i Sünnetin içinde değerlendirilmesi gereken bir anlayışken, kimilerine göre ise her ne kadar kendilerini adı geçen mezhep ve şahsiyetlerle irtibatlandırır da Vehhâbîlik ortaya koyduğu yeni anlayış ve tarz itibarıyla Ehl-i Sünnete sığmayan, tamamen bid'at ve dalâlet ehli bir anlayıştır. Vehhâbîliğin mezhepten öte yeni bir dinî bir yapı özelliği gösterdiği dahi öne sürülmüştür.

Ahmed Cevdet Paşa (1895) gibi biz de Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın hudutlarını ihlâl eden bir mezhebi, hatta mezhepten öte yer yer yeni bir dinî hareketi akla getiren özellikler gösterdiği kanaatindeyiz. Abdülvehhâb, Müseylimetü'l-Kezzab'ın memleketi olan Uyeyne'de insanları bu yeni mezhebe veya dine davet etmeye başlamıştır.³¹ Tarih boyunca Müslümanların kahir ekseriyetini teşkil eden Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat anlayışının icmâ ile tesis ettiği çerçeveyi yok sayarak kendince bir tevhid tanımlı yapmış, bu çerçeveye dâhil olanları, yani Vehhâbîleri muvahhid kabul etmiş, bunun dışında kalan bütün Müslümanları kâfir, müşrik veya fâsık olarak damgalamıştır. Abdülvehhâb'a

²⁹ Küçükaşçı, "Medine", 313.

³⁰ M. Ali Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 20-21; Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyyân*, Haz. Süleyman Çelik, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992), 3.

³¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sad. Tefvik Temelkuran, (İstanbul: Üçdal Neşriyat. 1974), 7: 229.

göre, "Altı asırdan beri insanlar dalâlette kaldı. Şimdi kendilerine Müslüman denilen taifeler hep müşriktir. Kanları ve malları muvahhidlere yani Vehhâbîlere helaldir."³²

On dört asır boyunca Müslümanların umumu tarafından tatbik edilen dinî tecrübenin, ilim ve kültür hayatının hep şirke bulaştığını iddia eden Vehhâbî anlayışa göre, Cenab-ı Hakk'a doğrudan doğruya ibadet etmek farz olduğundan bu yolda herhangi bir şeyi vesile kılmak caiz değildir. Dua da bir ibadet olduğundan Allah'tan başkasına dua etmek, yine O'ndan gayrisından yardım istemek hakiki manada şirkidir. Buna göre peygamberlerden veya velilerden birini vesile kılarak yardım isteyenler, adak, sadaka gibi şeylerle türbelere hürmet edenler hakiki manada müşrik olmuşlardır. Onların "Biz yalnızca Allah'a ibadet eder ve O'ndan yardım dileriz fakat sâlih kimselerin şefaatinin umarız ve onları Cenab-ı Hakk'a yaklaşmaya vesile sayarız" demeleri de şirklerine mani olmaz. Bir şeyhi yâd ederek yardım istemek şöyle dursun, "Ya Resûlellah bana şefaet et" diyeni bile tekfir ederler.³³ "Vehhâbîler, Mekke ve Medine ahâlisinin Allah Teâlâ'dan başka türbelerin kubbelerine ibadet etmekte olduklarını düşündüklerinden, eğer türbelerin kubbeleri yıkılıp duvarları kaldırılırsa onların şirk ve küfür çemberinden çıkıp Allah Teâlâ'ya ibadet etmelerini umduklarından bütün kubbeleri, kabirleri düşman bellemişler ve yıkmayı dinî bir vazife saymışlardır."³⁴ Bu konuda bizzat sahabe tarafından yapılan kabirleri dahi uygun görmeyip yıkacak kadar ileri gitmişlerdir. Nitekim Abdülvehhâb, Müseylimetü'l-kezzab'la mücadele ederken Cebile'de şehid olan Hâlid b. Velîd'in (ö. 21/642) yine ashapla birlikte defnediği bazı kabirleri yıktırmıştı. Bunun sebebi ise yerin taşlık olması sebebiyle kabirlerin bir arşın yükseltilmiş olmasıydı.³⁵ Zira ona göre kabrin bir karıştan yüksek olması şirk alameti idi.

Akidevi meselelerde selef metodunu takip eden Muhamed b. Abdülvehhâb, üçlü tevhîd sistematüğini İbn-i Teymiyye'den almış ve yeniden yorumlayarak eserlerinde devam ettirmiştir. Buna göre Vehhâbîler tevhîdi; "rubûbiyette tevhîd, ulûhiyette tevhîd ve amelde tevhîd" olmak üzere üçe ayırırlar. Rubûbiyette tevhîd "Allah'ın yaratıcılık, hâkimiyet, emr ve nehyedicilik vasıflarında tekliğini"; ulûhiyette tevhîd ise "İbadet ve dua edilecek tek merciin O olmasını" ifade eder. Vehhâbîler'in şiddetle karşı çıktıkları, şefaet, kabir ziyaretleri, tevessül, tasavvufî uygulamalar, adak kurbanı, nazarlık, muska ile ilgili hususlar hep ulûhiyette tevhîde aykırı görülür. Şefaet, Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği için yalnızca Allah'ın izniyle olabileceği kabul edilmiştir. Tevhîdin üçüncü unsuru ise "iman ile amel bütünlüğüne, amelin de imandan sayılmasına dayanak teşkil eden" amelde tevhîttir. Tevhîdin bu üç unsuru bir bütün olarak kabul edilir ve bunlardan birini ihlâl eden kimse hakiki manasıyla şirke ve küfre nispet edilir.³⁶

Güney Arabistan bölgesinde Vehhâbî hareketinin toplumsal ve askeri tabanı olan İhvân teşkilatının akidesini tamamen Vehhâbî itikadı şekillendirmiştir. Zira öncesinde bölgedeki Arap bedevilerinin yüzde doksanının İslâmîyet hakkında çok az bilgiye sahip oldukları, evliliklerini dinî nikâhla yapmadıkları, hatta erkek çocuklarını sünnet etmedikleri

³² Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7: 229.

³³ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7: 229-231.

³⁴ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, s. 34.

³⁵ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7: 233.

³⁶ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın tevhîd konusundaki bu görüşleri için bk. Muhammed b. Abdülvehhâb. *Kesfü's-şübühât*. Mekke: Mektebe ve Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, 1986/1406; *Kitâbü't-tevhîd*. Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1995/1416. Ayrıca bu konuda yapılmış bir tez için bk. Muhammed Mücahid Dünder, *Vehhabilikte Tevhîd ve Şirk*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006).

ileri sürülmüştür. Bu yöndeki bilgiler abartılı görülse bile bir fikir vermesi bakımından dikkate değerdir.³⁷

İbn Abdilvehhâb bu görüşlerini temellendirirken, İbn Teymiyye ve İbn Cevziyye gibi müteahhir selef âlimlerine atıfta bulunmuştu. Ahmed Cevdet Paşa'nın da işaret ettiği üzere türbelere tazim konusunda yer yer halkın ifratına karşılık adı geçen âlimler dahi tefrite düşerek sıradan kabir ziyaretlerini yasakladılar. Türbelerde adak kesmek ve yardım dilemek gibi fiilleri şirk saydılar. Hâlbuki tarihte müctehidler ancak Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin vacip mi yoksa mendub mu olduğu konusunda ihtilafa düşmüştü. Bu konuda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'dan gayri bu görüşler savunulmamıştı. Muhammed b. Abdülvehhâb ise, adı geçen âlimlerin şer'an yasak dedikleri veya hakiki manada olmasa bile gizli şirkle (şirk-i hafî/şirk-i sağîr) irtibatlandırdıkları bu fiilleri daha ileri bir safhaya taşıyarak şirke ve küfre sebep amellerden saydı. Bu amelleri işleyenleri tekfir ettiği gibi, bunları tekfir etmeyenleri de küfre nispet etti.³⁸ Zira hakiki manada şirk (şirk-i celî/şirk-i ekber), âyet-i kerimede³⁹ de ifade buyurulduğu üzere Allah Tealâ'nın asla bağışlamayacağı, bizzat putlara, ateş ve su gibi nesnelere rubûbiyet isnat etmek, onları Cenab-ı Hak'a ortak koşturmak. Şirk-i celîden berî oldukları halde, Peygamberler bile şirk-i hafiden korunmak için Cenab-ı Hakka dua etmişlerdir.⁴⁰ Nefsine ve şehvetine uymak da âyet-i kerimede⁴¹ "hevâsını tanı edinmek" olarak ifade edilmiştir. Riyâ da bir nevi şirk-i hafidir. Fakat bu durumda olan kimseler için "onlar kâfirdir, kanları ve malları helâldir" denilmemiştir.⁴² Ehl-i Sünnete göre iman esaslarını veya zarurât-ı diniyyeden birini açıkça inkâr etmedikçe, Ehl-i Sünnetin dışında dahi olsa, hiçbir Müslüman mezhebi görüşlerinden dolayı tekfir edilmemiş, ancak "bid'at ve dalâlet ehli" olarak görülmüş, Ehl-i Kiblenin tekfir olunamayacağına hükmedilmiştir.

Tarih boyunca Müslümanların umumunu teşkil eden klasik Ehl-i Sünnet anlayışında tevhid, Allah Tealâ'nın varlığına, birliğine, tenzih, takdis ve tasdikine, başka bir deyişle O'nu şanına layık sıfatlarıyla tanımaya dair itikadî bir mesele iken, özellikle Muhammed b. Abdülvehhâb'ın *Kitabu't-Tevhid* isimli eserinde yaptığı tevhid tanımıyla, "tağut, şirk, küfür, bid'at" gibi kavramlar etrafında siyasallaştırılmıştır.⁴³ Ehl-i Sünnete muhalif bu anlayış modern dönemdeki bütün selefi anlayış ve hareketleri bir şekilde etkilemiştir.

Vehhâbîliğin kendi anlayışı dışındaki Müslümanları şirk, küfür, fiske ve cehalete nispet etmesi, bu hareketi sıradan bir mezhepten öte dinî harekete benzetmiştir. Zira İbn Suud Medine ahalisine yazdığı "Allah katında din İslâm'dır"⁴⁴ âyetiyle başlayan mektubunun ilerleyen kısımlarında "Eğer İslâm dinine davete icabet ederseniz, zulüm, tecavüz, kan dökme ve mallarınızın yağmalanması gibi şeylerden Allah'ın muhafaza ve emânında, benim zimmet ve himayemde olursunuz" diye yazmıştır.⁴⁵ Medine'yi işgal ettikten sonra da şu konuşmayı yapmıştır: "(الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ)"⁴⁶ âyeti gereğince sizin dininiz bugün kemale erdi.

³⁷ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 63; Şeyhülislam Hayderizade İbrahim Efendi, *Vehhabilik*, Hazırlayan: Osman Oral (Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015), 39.

³⁸ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7: 238, 239; İbrahim Efendi, *Vehhabilik*, 45.

³⁹ en-Nisâ 4/48, 116.

⁴⁰ el-Bakara 2/128; Yusuf 12/101.

⁴¹ el-Furkân 25/43.

⁴² İbrahim Efendi, *Vehhabilik*, 2015. s. 51-52.

⁴³ Bk. Hilmi Demir, "Tevhidin siyasallaşması neye mal oldu?" (<https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/607581.aspx>) 02.03.2020.

⁴⁴ el-Âl-i İmrân Suresi 3/19.

⁴⁵ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, 42, 43.

⁴⁶ "...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim..." el-Mâide 3/3

İslâm nimetiyle şereflenip Cenab-ı Hakk'ı kendinizden hoşnut ve razı kıldınız. Artık ecdadınızın batıl dinine meyil ve rağbetten ve onları rahmet ve hayırla anmaktan kaçınınız. Ecdadınız topyekün şirk üzere vefat ettiler..."⁴⁷ Kendilerinden olmayan kimseler Vehhâbî ulema ve İhvân açısından kâfir, müşrik veya en hafif ifadeyle kınanmayı hak eden mücrim ve fâsık kimselerdir. Bu sebeple Vehhâbî teşkilatı olan ihvân mensuplarının kendilerinden olmayan Müslümanlara selam vermedikleri, onların selamını almadıkları onlarla yemeğe oturmadıkları ifade edilir.⁴⁸ Bütün bu hususlar dikkate alınınca Vehhâbîler'in iddiası mezhep davasından öte yeni bir din ve diyanet davasını da akla getirmektedir.⁴⁹

Meselâ Cevdet Paşa gibi bazı âlimler Vehhâbîliğin anlayışını "Müslümanlığı yıkarak İslâm'a davet faaliyeti" olarak değerlendirirler.⁵⁰ Vehhâbîliğin İslâm'ın tarihi tecrübesine, kültür mirasına karşı düşmanca tavrı ve asırlardan beri İslâm milletinin omurgası olan Osmanlı'ya/Türk milletine karşı mücadelesine ilaveten, gayrimüslimlerle irtibatları göz önünde bulundurulduğunda Cevdet Paşa'ya hak vermemek mümkün değildir. Öte yandan Hüseyin Kazım Kadri (1934) gibi nadir bazı Osmanlı âlimleri ise Osmanlı'ya karşı tavrılarını eleştirse de Vehhâbîliğin Sünnîlik şemsiyesi altında değerlendirilmesi ve Osmanlı'nın dahi kendisinden istifade etmesi gereken bir tecdit hareketi olduğunu düşünmüşlerdir.⁵¹

Öyle anlaşılıyor ki, her ne kadar kendisini Hanbelî Mezhebiyle veya tarihteki bazı selef ulemasıyla irtibatlandırır da Vehhâbîliği, genel olarak tasvir etmeye çalıştığımız siyasî ve itikadî anlayış ve tavrıyla Ehl-i Sünnetin sınırlarını ihlâl etmiş, bid'at ve dalâlete kapı aralamış, hatta yer yer yeni bir dinî hareket özelliği gösteren bir anlayış olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Bu sebeple Vehhâbîler katı lafızcı anlayışlarıyla Zahirîler'e, kendi görüşlerini benimsemeyenleri tekfir ederek, onların canlarını ve mallarını kendilerine helâl görmele-ri, onlara karşı şiddet ve savaşı mubah görmeleri sebebiyle Haricîlere benzetilmişlerdir. Gerek Cevdet Paşa, Eyüp Sabri Paşa (ö. 1890) gibi bazı Osmanlı âlim ve bürokratlarının tanımlamalarında gerekse arşiv vesikalarında Vehhâbîler, "Hâricî Abdülvehhâb, haricî-i menhus/bedbaht/merkum, Suud-i merdûd, habis Vehhâbî şeceresi, eşkiya fırkası, zındık, ibâdî, âsi" gibi menfi isimlerle horlanmışlardır.⁵² Mekke'nin Şerîfleri ise Vehhâbîliği bir irtidât ve peygamber düşmanlığı hareketi olarak ilân etmişlerdi.⁵³ Fakat bununla birlikte Şerîf Hüseyin gibi bazıları şahsî hırslarıyla İngilizlerle işbirliği yapmaktan da geri durmamışlardır.

Öte yandan modern dönemde ortaya çıkan selefî veya modernist/yenilikçi bazı İslâmcı fikri temayüller, hatta Batıcı veya gerek Arap gerek Türk olsun kavmiyetçi fikirler, doğrudan ve dolaylı olarak bir şekilde Vehhâbîlik'le irtibatlandırılmıştır. Bahsi geçen akımların Vehhâbîlik'le ortak tarafları ve Vehhâbîlik konusundaki müspet söylemleri de bu alakaya işaret olarak görülmüştür.⁵⁴ Zira doğrudan Kur'ân'a dönüşü savunan neredeyse bütün selefî hareketlerin, ilaveten Batıcı ve kavmiyetçi eğilimlerin, nihayetinde İslâm'ın tarihî birikimi ve bu mirasın merkezi taşıyıcısı konumunda olan Osmanlı ile araları iyi

⁴⁷ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, 58.

⁴⁸ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 66.

⁴⁹ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, 58, 59

⁵⁰ Fatih Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*, (İstanbul: Dergâh, 2016.), 12.

⁵¹ Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*, 12.

⁵² Vehbi Ecer, "Sunum", Jean Raymond, *Vehhabiler'in ortaya çıkışı*, Trc. Ramazan Adıbelli, (Adana: Karahan Kitabevi, 2010), 7; Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda kıyam ve tenkil: Vehhâbî-Suûdiler (1744-1819)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 222.

⁵³ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda kıyam ve tenkil: Vehhâbî-Suûdiler (1744-1819)*, 226.

⁵⁴ Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*, 8-9.

olmamıştır. Vehhâbilik ile modern dönemdeki selefi anlayışlar, çoğu zaman Arap kavmiyetçiliği üzerinden Osmanlı/Türk karşıtlığında birleşmektedir. Keza Türkiye'de Batılılaşmayı idealize eden, Selçuklu ve Osmanlı tecrübesini "Arap etkisi" gerekçesiyle ötekileştirmek suretiyle paranteze alarak İslâm öncesi dönemi, Orta Asya'yı öne çıkaran, bunu öze dönüş olarak takdim eden, Osmanlı'yla Cumhuriyet tecrübesi arasına mesafe koyan ve bir nevi tarihî seleflik olarak görülebilecek kimi seküler anlayışları da bu bağlamda zikredebiliriz. Söylem düzeyinde ideolojik olarak Batı karşıtlığı üzerine konumlanan radikal selefi hareketlerin fiiliyatta Batı ile bulunduğu en mühim noktalardan biri işte bu Osmanlı/Türk karşıtlığıdır. Yine Modern dönemde İslâmiyet'le Müslümanlık arasında uçurum olduğu, tarihî İslâm'ın, geleneğin bid'at ve hurafelerle dolu olduğu, dolayısıyla doğrudan Kur'ân'a ve asr-ı saadete dönülmesi gerektiği gibi hususlarda modern Seleflik ve ihyacı/yenilikçi fikirler ile Vehhâbiliğin müşterek vurguları bulunmaktadır. Bu sebeple adı geçen Suudî Vehhâbi/Selefi meşrep bazı hareketler, çoğu zaman, hâlihazırda da başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı bakiyesi bölgelerde, hem din anlayışı hem kültürel hem de siyasî olarak Osmanlı'nın izini silmek üzere Batı tarafından da özellikle desteklenmekte ve kullanılmaktadır.

4. Suud Devletinin Kurulması

Suudî Arabistan devletinin kuruluş sürecini daha önce bölgede siyasî etkinliği bulunmayan bir aileden gelen Muhammed b. Suud ile Muhammed b. Abdülvehhâb'ın yaptığı ittifak ile başlatmak mümkündür. Vehhâbîler'in dinî ve ideolojik Suudîlerin ise siyasî tarafını teşkil ettiği bu ittifak her geçen gün nüfuz alanını genişletti.

Tarihte üç Suud devletinden veya başka bir ifadeyle Suudi Arabistan devletinin kurulmasına varan süreçte üç aşamadan bahsedilir. İlki, 1744'te Muhammed b. Abdülvehhâb ile Muhammed b. Suud ittifakıyla Dir'iyye'de kurulan 1818'de Osmanlı devletinin Dir'iyye'yi işgaliyle son bulan Suud devleti. İkincisi üç yıllık fetret döneminden sonra 1821 yılından itibaren Türki b. Abudullah'ın (ö. 1834) Dir'iyye'yi geri almasıyla kurulan Suud devleti. Bu devlet Reşidîlerin 1891'de Riyad'ı işgaliyle son bulmuştur. Üçüncüsü ise bugün hala yaşayan Suud devleti ki kuruluşu Abdülazîz b. Abdurrahman b. Suud'un (ö. 1953) 1902'de Riyad'ı geri almasıyla başlatılır.⁵⁵ İngilizler'le yakın temas halinde olan Abdülazîz b. Suud, Küveyt emiri ile Küveyt'i işgal etmek isteyen Reşidîler arasındaki rekâbetten istifadeyle 1901'de Küveyt güçlerine katılarak onlardan aldığı yardımla 15 Ocak 1902'de Reşidîler'in kontrolündeki Riyad Kalesini ele geçirdi. Bu tarih ve olay aynı zamanda Suud devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edilir.⁵⁶

Mahir bir siyasetçi olan Abdülazîz b. Suud, devlet organizasyonu için kendisine bağlı bedevileri yerleşik hayata geçirmenin öneminin farkındaydı. Bunun için 1912'den sonra Riyad'ın kuzeyinde suyu bulunan Artaviye'den başlayarak çölde 150'den fazla yerde Hicre denilen yerleşim alanları kurdu. Hicrelerde yerleşik hayata alıştırmaya çalıştığı bedevilere bir taraftan tarım öğretiyor diğer taraftan da Vehhâbi akidesini talim ediyordu. İhvân adı verilen bu yerleşimciler daha sonra Abdülazîz'in askeri gücünü oluşturdular.⁵⁷

⁵⁵ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 30-31.

⁵⁶ Bk. Zekeriyâ Kurşun, "Suudi Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009.), 37: 581-582.

⁵⁷ Kurşun, "Suudi Arabistan", 582.

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları sebebiyle bölgedeki askeri varlığını asgariye indirmesinden istifade eden Abdülazîz, İngilizler'in de desteğiyle bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmeye yönelik faaliyetlerini arttırdı. 1913'te Osmanlı'nın mutasarrıflık merkezi olan Lahsa'yı ele geçirdi. Bu sırada İngilizler, Osmanlı'nın durumunu ona bildiriyor ve adeta danışmanlık hizmeti veriyordu. Abdülazîz önderliğindeki devletleşme hamlesini fark eden Osmanlı, bölgeye bizzat müdahaleyi düşündü ise de, Haçlılar başta olmak üzere, küfrün birçok neviyle muharebe halinde bulunduğundan, bu zor durumda kendisine yardım etmesi gerekenlerin, kâfir ile işbirliği içinde ihanet edeceklerini kabul etmek ve düşünmek istemedi. Düşündüyse de ayrıca onlarla mücadeleye imkân bulamadı. Bu sebeple topraklarında isyan başlatan ve yeni bir devlet kurma faaliyetine girişen Abdülazîz ile Mayıs 1914'te antlaşmaya vararak Bab-ı Âlî'ye bağlı kalmak kaydıyla kendisine Osmanlı'nın Necd valisi ve "Paşa" ünvanı verildi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla cihat fetvası kendisine bildirilince Abdülazîz, Basra Körfezi'nde etkin olan İngilizler'le karşı karşıya gelmemek için bir takım bahaneler üretmekle cihada katılmadı. Bu tavrının neticesi olarak desteklerini almak üzere zaten bir süredir görüştüğü İngilizler'e ittifak önerisinde bulundu. İngilizlerin, "bölgedeki hâkimiyetini tanıma ve kendilerine para ve silah yardımı yapma karşılığında tarafsız kalması" şeklindeki teklifini kabul ederek, onlarla gizli bir antlaşma imzaladı. Zira bu sırada Şerîf Hüseyin'i Osmanlı'ya karşı isyana hazırlayan İngilizler için de Abdülazîz'in Osmanlı ile arasına mesafe koyması ve tarafsız olması önemliydi.⁵⁸ Bu verimli ittifak neticesinde İngilizler İbn Suud'a İngiltere-Hindistan İmparatorluğu'nun şövalyelik nişanını verdi. Nişan vesilesiyle İngiliz Ordusu'nun garnizonunda yapılan törende yaptığı konuşmada İbn Suud, Osmanlı'ya karşı Arap isyanını başlatan Şerîf Hüseyin'den övgüyle bahsetti ve toplantıya katılan kabilelere de "Arap birliği" yolunda İngiltere ile işbirliklerini geliştirmesi çağrısında bulundu.⁵⁹

Birinci Dünya savaşının sonuna kadar faaliyetlerini Orta Arabistan'la sınırlı tutan Abdülazîz, Osmanlı ordularının bölgeden çekilmesiyle nüfuz alanını genişletmeye başladı. 1922'de İngilizlerin gözetiminde yaptığı antlaşmalarla Irak, Doğu Ürdün ve Küveyt ile devletin sınırları belirlendi. İngilizler'in himayesinde, Şerîf Hüseyin önderliğinde kurulmuş olan Hicaz Haşimî Krallığı ile 1924'te giriştiği mücadele neticesinde 1926'da bu Krallığa tamamen son vererek Mekke Medine dâhil burayı da topraklarına kattı ve nihayetinde Hicaz kralı, Necd ve civarının sultanı ünvanını kullanmaya başladı. Aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti kendisini tanıdı. 1932'de İngiltere'nin de resmen tanınması üzerine Abdülazîz b. Suud, ünvanını "Suudi Arabistan Kralı" olarak değiştirdi.⁶⁰

5. Vehhâbî İhvân'ının Taassubu ve Suud ile İlişkilerinin Akibeti

Lafızcı ve tekfirci bir zihniyete sahip Vehhâbîler'in bu tavrı, katı bir taassup ve fanatizmi doğurdu. Bu sebeple akınlarda kadın ve çocuklara varıncaya kadar, üstelik Müslümanlara karşı uyguladıkları şiddet ve İslâm kültür mirasına karşı yağmacı tavırları zaman zaman vahşet derekesine varmıştır.

Vehhâbî ve Suud ittifakı, 13 Mayıs 1802'de Kerbelâ'yı basıp yaklaşık 2000 Müslümanı öldürerek şehri yağmaladılar. Aynı şekilde gerek 19. yüzyılın başlarındaki baskın ve işgallerinde gerekse 1924 yılında Şerîf Hüseyin'den alırken Taif'i, Mekke ve Medine'yi yağmaladılar. Taif'e saldıran İhvân mensupları, teslim olup af dilemelerine rağmen bir gecede çocuk, yaşlı ve kadın ayırımı yapmadan en az 300-400 Müslümanı canice

⁵⁸ Kurşun, "Suudi Arabistan", 37: 582-583; Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 46)

⁵⁹ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 46.

⁶⁰ Kurşun, "Suudi Arabistan", 583.

katletmiş, değerli eşyalarını ganimet olarak gasp etmiş, kıymetli otantik ilmî eserleri ortalığa saçıp yağmamışlardı. 18 Ekim 1924'te Mekke'ye girdikten sonra itikadî anlayışları gereği, bir asır evvel atalarının yaptığı gibi, tüm kubbeli mezarları yıkmışlar, 20. yüzyıla kadar korunan birçok tarihî yapıyı tahrip etmişler, buldukları müzik aletlerini de parçalamışlardır. Benzer şekilde 5 Aralık 1925'te Medine teslim alınınca başta Bakî kabristanındakiler olmak üzere birçok türbe ve yapı tahrip edilmiştir. Mescid-i Nebevi'nin ve Ravza-yı Mutahhara'nın bulunduğu yeşil kubbenin de yıkılacağına dair haberlerin Müslüman âleminde yarattığı infialden çekinen İbn Suud bu mekânları koruma altına almak zorunda kalmıştı.⁶¹

Amelî tevhitin neticesi olarak gördükleri ibadetler konusundaki katılıkları en bariz olarak namaza ve cemaate zorlama gibi konularda kendini göstermiştir. Öyle ki İhvân'ın barındığı hicrelerde imam, camide bulunan cemaat listesinden yoklama yapar, gelmeyenler evlerinde ziyaret edilip mazereti sorulur geçerli mazeret sunamazsa cezalandırıldı. "Gâvur icâdı" olarak gördükleri saat, telefon, telgraf gibi araçlara şiddetle karşı idiler. Meselâ bu sebeple Hicaz'ın işgali tamamlandıktan sonra Abdülazîz b. Suud'un kurduğu telefon santralinin kabloları İhvân tarafından kesilerek kullanılamaz hale getirilmişti. Şeytan atı ismini verdikleri bisiklet de İhvân'ın hedefindeydi. Binenler zaman zaman şiddete maruz kalabiliyordu.⁶²

Aslında İhvân'ın tehlikeli ve etkili bir güç olmasının sebeplerinden biri de mensuplarının bu katı ve coşkulu dini duygularıydı.⁶³ Bu sebeple Şerîf Hüseyin'in modern tarzda teknik donanımlara sahip ordusu İhvân karşısında tutunamadı.

Vehhâbî itikadının doğurduğu bu katı anlayış, Müslümanlara, Osmanlı'ya ve İslâm kültür mirasına karşı yöneltildiği durumlarda ya da günümüzde olduğu gibi, Batılı insanın şuurunun derinliklerindeki Haçlı ruhunu canlandırmaya veya Müslüman coğrafyalardaki işgal ve hâkimiyet siyasetlerine malzeme teşkil ettiği müddetçe Batılılar tarafından sorun teşkil etmiyordu. Fakat zamanla bu katılık gayrimüslimlerin bölgedeki varlıklarına, Batı medeniyetinin teknolojik araçlarına ve ticaretine tehdit oluşturacak safhaya ulaştığında Batı'nın tepkisi sebebiyle İbn Suud ile İhvân'ın arası da açılmaya başladı ve nihayetinde bu süreç İhvân'ın sonunu hazırladı. Zira İhvân İbn Suud'u Vehhâbî itikadının gereklerini yerine getirme noktasında yetersiz kalmakla, şirk, bid'at ve küfür ehliyle yeterince mücadele etmemekle, otomobil, telefon gibi "gâvur icadı" ve "sihir özelliği taşıyan" aletleri kullanmakla, İngilizlerle yakın ilişkiler kurmakla suçluyordu. 1926'da tertip ettiği Ertaviye toplantısıyla bütün bu hususlarda İhvân, İbn Suud'u uyardı.⁶⁴ Bunlara ilaveten İhvân'ın İbn Suud'un izni ve bilgisi dışında İngilizlerin nüfuz alanlarına yaptıkları akınlar da İhvân'la Suud'un arasının günden güne açılmasına sebep olmuştur.

20 Mayıs 1927'de İbn Suud'un İngiltere ile imzaladığı Cudde Antlaşması ve akabinde İngilizler'in Irak'ın güney sınırına karakol inşa etmeye başlaması Suud ile İhvân'ın önde gelen bazı liderleri arasındaki ilişkileri daha da gerdi. İhvân'ın Irak'taki karakol inşaatına saldırması ve takip eden diğer bir takım baskınları, İngiltere'yi sert önlemler almaya teşvik etti. İngiliz uçakları Necd'in iç kısımlarına kadar İhvân birliklerini bombaladı. Bu olay İbn Suud ile İngiltere arasında soruna sebep olsa da, İbn Suud sorunun kaynağı olarak

⁶¹ Bk. Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, 29-31; Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s. 90-101; Ecer, "Sunum", 8;

⁶² Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 71, 72.

⁶³ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 77.

⁶⁴ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 110.

İhvân'ı görüyordu.⁶⁵ Hâlbuki İhvân nezdinde ise yaptığı, Irak müşriklerine ve İngiliz kâfirine karşı bir cihat idi.

İhvân'ın İngilizleri rahatsız eden bu baskınları kendi sonunu hazırladı. Suud ile bazı İhvân liderleri arasında tartışmalı cereyan eden sürecin nihayetinde İbn Suud, Necd'in bazı saygın âlimlerinden de fetva alarak, 30 Mart 1929 sabahı, devletin adeta varlık sebebi olan, fakat İngilizlerin kendileri için çizdiği hududu ihlâl eden isyancı İhvân birlikleri ile savaştı. Kısa süren çarpışmalardan İhvân yenilerek çıktı. 1930 yılındaki ikinci ayaklanması da başarısızlıkla sonuçlanan isyancı İhvân liderleri hapsedilerek etkisiz hale getirildi.⁶⁶ İngilizler Suud'u ve Vehhâbîler'in askeri kanadını teşkil eden İhvân teşkilâtını Osmanlı'ya/Türk'e, dolayısıyla İslâm'a karşı kullanmak üzere desteklemiş, onlardan bazıları "haddini aşarak" gayrimüslimin, İngilizler'in çıkarlarına tehdit oluşturduğu vakit ise onları, hem de bizzat Suud'un eliyle tasfiye etmiştir.

Her ne kadar kuruluşunu sağlam bir zemine oturtuktan sonra Suudî Arabistan'da, İhvân teşkilatı tasfiye edilse de devletin itikadî ve ideolojik olarak üzerine bina edildiği Vehhâbîlik veya daha genel anlamıyla Selefilik terk edilmedi.

Sonraki dönemde bir yandan Vehhâbîlik yeni dönemin şartlarına göre şekillendirilmeye devam ederken diğer taraftan da, maddi değeri trilyon dolarlarla ifade edilen ve günümüzde dünyanın en değerli şirketi kabul edilen, Arap-Amerikan Petrol Şirketi (Saudi Aramco) devletin ikinci payandası olarak devreye girdi. Bu yeni durum, sadece ticari bir faaliyet değil aynı zamanda Amerika ile çok yönlü bir kültürel etkileşim demektir. Zira bu vesileyle on binlerce Amerikalı petrol sahasında çalışmak üzere Suudi Arabistan'a geldi.⁶⁷

Petrolle birlikte Suudlular'ın Amerikan kültürüyle tanışması, refah düzeyinin artması, Vehhâbî Selefilik'in Batı'nın kültür ve teknolojisine karşı olan taassubunu her geçen gün biraz daha törpülemiştir. Böylece bu katı anlayış, Suud denetiminde itaatkâr, ehlileştirilmiş, İngiliz ve Amerikan çıkarlarına zarar vermeyen, fakat Osmanlı İslâm mirasına karşı muhalefetinden ödün vermeyen dinî, siyasî ve ideolojik bir anlayışa doğru evrilmiş ve günümüzde de aynı istikamette bu dönüşüm devam etmektedir. 1935 yılında İngiliz hükümetince İbn Suud'a Bath Şövalyelik Şeref Nişanı⁶⁸ verilmesi bu süreci teşvik hamlesi olarak tarihe geçmiştir.⁶⁹

Suudi Arabistan Vehhâbî bir devlet olarak kurulmuş ise de, siyasî olarak kendini dar mezhepçi politikalarından, Kral Faysal döneminde olduğu gibi, Pan-İslamist politikalara kadar geniş bir yelpazede, zaman zaman dönüştürerek konumlandırmıştır. Ekseninde hâkim dünya sisteminin, Müslümanları İslâm'a karşı kullanma siyasetinin bulunduğu bu

⁶⁵ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 112, 113.

⁶⁶ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 129.

⁶⁷ 1978 yılındaki verilere göre Suudi Arabistan'da Petrol alanında 30 bin civarında Amerikalı çalışmaktaydı. Amerikalılar beraberlerinde modern eğitim, ulaşım iletişim imkânları yanında Hollywood filimlerini, Batı müziğini, değişik spor oyunlarını, yiyecek ve eğlence kültürünü de getirdiler. Aynı şirketlerde çalışan Araplar da Amerikan'ın refah, lüks ve eğlence kültürünün tadını aldılar ve Amerikalılar hakkında çoğunlukla çevrelerine olumlu izlenimlerini anlattılar. (Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 166, 167.)

⁶⁸ 18 Mayıs 1725 tarihinde I. George tarafından verilmeye başlanan bir İngiliz şövalyelik nişanıdır. Nişan, adını Ortaçağ'da etkin olan Banyo Şövalyelerinden almaktadır. Şövalyeler, şövalyeliğe kabul töreninde dinî arınmayı temsilen yapılan yıkanma töreni nedeniyle bu adı almışlardır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Banyo_Ni%C5%9Fan%C4%B1)

⁶⁹ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 137, 138.

dönüşüm, hali hazırda da devam etmektedir. En son Haziran 2017'de kraliyet kararnamesi ile Velihaht Prens Muhammed b. Nayif'in yerine atanan Muhammed b. Selmân'ın, yine böyle bir dönüşümün aktörü olarak göreve getirildiği aşikârdır. Bütün bu dönüşüm ve değişimlere, zaman zaman Vehhâbîlik ile arasına mesafe koyan söylemlere rağmen, kuruluşundan bu yana olduğu gibi günümüzde de birbirinden farklı formları bulunan en genel manada Seleflilik, Suud Kırallığı'nın resmî ideolojisi olmuştur.⁷⁰ Osmanlı âlimleri Suudi Arabistan'ın mezhebini Muhammed b. Abdülvehhâb'dan dolayı "Vehhâbî" diye isimlendirirler de Suudi Arabistan âlimleri kendilerini "Selefi, ehl-i tevhid, ehl-i hadis" olarak kabul eder ve öyle takdim ederler. Tarihte asırlar boyunca İslâm milletinin ve Ehl-i Sünnet itikadının mihrini konumunda bulunan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihî sürecinde zaman zaman İslâmî kökleriyle arasına mesafe koymasından da istifadeyle hâkim küresel sistem, Müslümanlara timsal ve önder olarak, Suud kaynaklı Selefi anlayışı ve İran merkezli Şia'yı ön plana çıkarmış, böylece kendi kontrolünde ve hizmetinde "Müslümanlığa karşı bir İslâm anlayışını" Müslümanlara dayatarak, deyim yerindeyse "bir taşla iki -den fazla- kuş vurmıştır".

6. Selefi Vehhâbî Suud Devleti'nin İslâm'ın Tarihî Mirasına ve Osmanlı'ya Karşı Tavrı

6. 1. Siyasî Tavrı

Yaklaşık bin yıldır Müslümanların gerek siyasî (Selçuklu, Osmanlı, Türkiye) gerekse itikadî (Ehl-i Sünnet) mihrini teşkil etmesi ve doğduğu bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde olması sebebiyle Suudi Vehhâbîlik, bilhassa Osmanlıya/Türk'e karşı olarak doğmuş ve bütün tarihî boyunca da gerek doğrudan ve açıktan gerekse dolaylı ve gizli olarak bu muhalefetini sürdürmüştür. Batıların bin yıllık tarihinde hemen bütün Haçlı seferlerinde İslâm adına karşısında bulduğu Türkler, onları sadece Anadolu'dan kovmakla kalmamış Viyana kapılarına dayanarak varlıklarını tehdit etmiştir. Batılı tasavvurundaki "yenilmez Türk"ün mağlup edilebileceği umudunun yeşerdiği 18. yüzyılda, Batılılar ile doğum sancısı çeken, varlık ve nüfuz mücadelesine girişen Suudi Vehhâbîler, Osmanlı/Türk düşmanlığında birleşiyorlardı. Bunu çok iyi tespit eden taraflar İslâm'ın ve hilafetin mümessili olarak görülen Osmanlı'ya/Türk'e⁷¹ karşı gizli ya da açık bir işbirliği yürütmüşlerdir. Osmanlı'nın parçalanmasında ve Müslümanların vatanlarını, devletlerini, siyasî ve itikadî birliklerini kaybetmesinde bu işbirliğinin önemli bir rolü olmuştur. Vehhâbîliğin siyasî bir "başarısı" olarak değerlendirilecekse Osmanlı coğrafyasında Suud devletinin ortaya çıkışı da yine bu iş birliğinin bir neticesidir. Bu manada tarihî olarak Vehhâbîliğin aslında siyasî olarak gayrimüslimin safında ve Osmanlı'ya/Türk'e, Müslümana karşı neşvu nema bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İngiliz temsilci Sir John Philby'nin (ö. 1960) İbn Suud ile müzakerelerinden tuttuğu notlar bahsini ettiğimiz bu siyasî ve itikadî duruşun timsali gibidir. O, İbn Suud'un şöyle dediğini aktarır: "İhvân'ın size düşman olduğu doğru değildir. Zira inancımıza göre sizler Ehl-i kitapınız. Vehhâbîler'in nefretine konu olan (Türk) müşriklerden ya da kâfirlerden değilsiniz. Fakat halkım arasında, özellikle eğitimlerini Necd dışında almış olan veya sıklıkla dışarıya seyahat eden birçok şehrli insan, İslâmiyet'in temsilcileridir diye Türklere yakınlık duymakta ve bundan dolayı İngilizlere düşmanca bakmaktadır. Ama bundan daha fazla

⁷⁰ Hilmi Demir, "Halife Hafter'in Seküler Selefi Ordusu", <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/611682.aspx> (28.01.20).

⁷¹ Makalede "Türk" kavramı kavmiyet anlamıyla değil, Osmanlı'nın millet-i hâkimesi olan, varlığını İbrahim milleti mensubiyet çerçevesinde konumlandıran Müslüman milleti kast etmek üzere kullanılmıştır.

ileri gidemediler. Daha yakın zamanda böyle düşünen iki adamı görüşlerini ifade ettiklerinden dolayı cezalandırdım."⁷² Meselâ Hafız Wahba⁷³, Türkler'in kâfir olduklarını kabul etmediğinden dolayı baskı gören Kasîm ulemasından Şeyh İbn Casir'in Küveyt'e kaçmak zorunda kaldığını, Şeyh Abdullah b. Ömer'in de bu ve benzeri konularda Riyad ulemasına ters düştüğü için ölüm cezasına çarptırıldığını bildirmektedir.⁷⁴ Bir başka münasebetle İbn Suud şunları söylemektedir: "Eğer siz İngilizler kızlarınızı karım olsunlar diye bana önermeniz kabul ederdim. Fakat Mekke şerifinin veya Mekkelilerden ve diğer Müslümanlardan müşrik saydıklarımızın kızlarından almam. Hıristiyanların kestiği hayvanların etlerini sorgusuz sualsiz yerim. Allah ile beraber ibadetlerinde başkalarını ortak koşan müşrikler ise bizim nefret edip iğrenç saydığımız kimselerdir."⁷⁵ Aynı bakış açısının devamı olarak bir başka sefer İbn Suud Hıristiyanlarla ilgili bazı Kur'ân âyetlerini okumuş, sonra da Philby'e dönerek kendisini kuzeni saydığını, zira Hıristiyanların İshak Peygamberin, Arapların da İshak'ın kardeşi İsmail Peygamberin evladından olduklarını, Türkler'in ise Tatar kökenli İblis'in evladından olduklarını ifade etmişti.⁷⁶

Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir Suud devletinin kuruluşuna giden yolda kayda değer bir pay sahibi olan Şerîf Hüseyin'in siyasî duruşu da Vehhâbîlerle paralel özellikler gösteriyordu. Şu kadar var ki Suud'un ideolojik olarak beslendiği merkezi kaynak Vehhâbîlik itikadî iken Vehhâbî olmayan Şerîf Hüseyin ise özelde Haşimî soyuna, genelde ise Arap kavmiyetçiliğine yaslanıyordu. Fakat her ikisi de İngilizler'le işbirliği içinde Osmanlı/Türk karşıtlığı noktasında birleşiyorlardı. Birinci dünya savaşında Osmanlı'nın kendisine yönelik gayrimüslim saldırıları savmak üzere, birçok cephede gerçekleştirdiği mücâhede ile meşguliyetini ve zayıf düşmesini fırsat bilen Şerîf Hüseyin'in, İngilizler'le işbirliği yaparak sahnelediği talihsiz isyan da, yine bireysel hırslarının ve asabiyet duygularının tetiklediği Osmanlı'ya/Türk'e, dolayısıyla İslâm'a karşı bir tavırdı. Gerek Vehhâbîler'in gerekse Şerîf Hüseyin'in tavırlarında, Hicaz cephesinde Şerîf Hüseyin nezdinde İngiliz casusu olan Thomas E. Lawrence'in (1935), Necd'de ise Suudiler nezdindeki İngiliz casus ve danışman Sir John Philby'nin oynadığı rol büyüktür.⁷⁷

Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar, kuruluşundan itibaren gayrimüslime karşı gaza ve cihadı en mühim davaları ve şeriâtın icrasını da önde gelen hassasiyetleri bildikleri halde Harameyn'e saldıran, buraları işgal eden, hacca mani olan Vehhâbîlere zamanında gerekli cezayı verememelerinin en önemli sebebi devletin gayet buhranlı bir dönemine denk gelmesi idi. İlâveten bu dönemde Osmanlı askerleri Rus ordularıyla boğuşmaktaydı.⁷⁸

6. 2. Kültürel Tavır

Vehhâbî anlayışa göre Hicazlı'ların büyük bölümü asırlardan beri ya müşrikler ya da iflah olmaz bid'atçılar olduklarından dolayı, onlar yaşadıkları kutsal toprakları hem itikadî hem de mimarî ve kültürel olarak şirk ve bid'at alâmetleriyle doldurmuşlardır. Kutsal toprakları şirk ve bid'atten temizlemeyi kendine misyon edinen Vehhâbîler, şirk ve bid'at

⁷² H. Sr. J. B. Philby, *The Hearth of Arabia*, (London: 1922), 371. (Zikreden; Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 47.)

⁷³ Hafız Wahba, dönemin Suudî Arabistan'ın Londra büyükelçisidir.

⁷⁴ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 47.

⁷⁵ H. Sr. J. B. Philby, *Arabia of the Wahhabis*, (London: 1928), 23. (Zikreden; Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 48.)

⁷⁶ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 48.

⁷⁷ Mehmed Şevket Eygi, "Vehhâbîlere Dair", (Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, Haz. Süleyman Çelik, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992. içinde), 14.

⁷⁸ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, 61.

şîârı olarak gördükleri hemen bütün kubbe, türbe ve kabristanları düşman belleyip ilk fırsatta yıkmaya giriştiler. Nihayetinde bugün Suudi Arabistan sınırları içinde Rasulü Allah'ın (s.a.v.) kabrinden başka tarihî kabir bırakılmamıştır. Fakat yine de bu yıkım işi, genel olarak Müslümanların tepkisinden çekinen İbn Suud'un gayretleri neticesinde kısmen de olsa engellenebilmiştir. Vehhâbî Selefliliğin, sunulduğunun aksine, bir öze dönüş hareketi olmaktan ziyade, bin dört yüz yıllık İslâm ilim, kültür, sanat ve mirasını inkâr ve tarihten silme hareketi olarak işlev gördüğü söylenebilir.

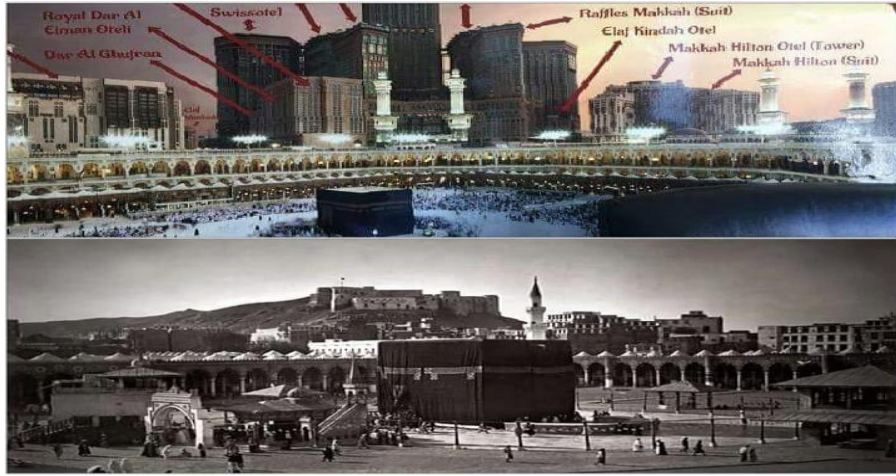
Fotoğraf 1: 20. asrın başlarında Osmanlı Medine'si. Osmanlı şehirde Hz. Peygamber'in kabri şerîfinin bulunduğu yeşil kubbeden yüksek bina yapmayı hürmetsizlik olarak addetmiştir.

Medine işgal edildikten sonra Vehhâbî âlim Abdullah b. Büleyhid refakatinde, başta Bâki kabristanındakiler olmak üzere, bazı türbe ve yapıların yıkılmasına karar verildiğinde, Medine'de bu yıkım işini üstlenecek kimse bulunamadı, nihayetinde Medine'nin Şîf ahalisinden ve en fakirlerinden olan Nehavile Kabilesine mensup kimselere bu işi yaptırabilmişlerdi.⁷⁹

1955'ten sonra petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte, genişletme faaliyeti gerekçesiyle, Mekke ve Medine'nin, Osmanlı'dan kalma tarzına ciddi müdahaleler yapılmaya başlanmıştır. Bilhassa 1989'dan sonra Osmanlı'dan beri süre gelen, Mekke'de Kâbe'yi, Medine'de Mesecid-i Nebevî'yi ve altında Ravza-yı Mutahhara'nın bulunduğu yeşil kubbeyi gölgeleyecek şekilde yüksek bina yapılmaması anlayışı tümüyle terk edilmiş, çok katlı modern binalar, gökdelenler inşa edilmiş, başta Kâbe'nin çevresi olmak üzere Mekke şehri mimarî açıdan, deyim yerindeyse modern bir Amerikan şehrine benzetilmiş, nihayetinde Mekke-i Mükerrreme günümüzdeki şekle büründürülmüştür. Bu konuda Mısırlı müslüman bir mimar olan Ali Abdurraûf, *Min Mekke ilâ Las Vegas* (Mekke'den Las Vegas'a)⁸⁰ ismiyle yazdığı kitapta Mekke ile Amerika'nın kumar ve eğlence ile meşhur olan Las Vegas şehrini karşılaştırmış ve mimarî olarak bu benzerliği sembolik ayrıntılarına varıncaya kadar ortaya koymuştur. Elbette bu benzerlik sadece mimarî açıdan bir benzerlikten ibaret değildi. Zira sermayeyi tanrılaştıran yürürlükteki uluslararası hâkim sistem, hotelleri, alışveriş merkezleri, inşaat ve turizm sektörü gibi hemen bütün ekonomik ve kültürel boyutlarıyla, Müslümanların kiblesine çöreklenmiş vaziyettedir.

⁷⁹ Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 98.

⁸⁰ Ali Abdurraûf, *Min Mekke ilâ Las Vegas*, (Mısır: Mederât li'l-ebhâsi ve'n-neşr, 2014).

Fotoğraf 2. Mekke'nin Ecyad kalesi yıkılmadan evvelki Osmanlı'dan miras kalan görünümü ile Suudî Arabistan'ın şehre verdiği günümüzdeki görünüm.

Suudî Arabistan devleti, Harem-i şerîf ve çevresinin düzenlenmesi sırasında, Ebûkubey's Dağı, Hz. Hatice'nin evi, Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin doğdukları ev, Hz. Hatice ve Hz. Âmine'nin türbeleriyle Dârü'l-Erkam gibi yakın zamana kadar korunan, daha birçok önemli tarihî ve kutsal mekânı ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte Mekke'nin sadece tarihine, kültürüne, mimarîsine kast edilmedi, tabiatı, dağları, tepeleri de hedef alındı. Başta Hz. Âdem'den (a.s.) bu yana kutsiyetine dair onlarca rivayet bulunan, Hz. İbrahim'in (a.s.) insanları hacca çağırdığı yer olarak bilinen Ebûkubey's Dağı olmak üzere bugün onlarca hatta yüzlerce dağ, tırpanlanarak üzerine modern binalar dikilmiştir. Gitmiş olanların dikkatini çekmiş olmalıdır ki halen düzlenmekte olan onlarca dağ vardır. Hâlbuki peygamberler şehri olan Mekke, aynı zamanda bir dağlar manzumesidir. Nitekim vahiy ve peygamberler tarihiyle dağ fenomeni arasındaki irtibata dair zengin bir literatür olduğu bilinmektedir. Özetle Osmanlı'nın/Türk'ün Mekke ve Medine'yi savunmakta çaresiz kalarak Anadolu'ya çekilmesinden sonra başlayan şehrin tabiatının, tarihî mekânlarının asli hüviyetinden, ruhundan uzaklaştırılması süreci, bilhassa son 30 yılda zirveye ulaşmış ve her geçen gün, artan bir hızla yeni safhalara doğru evrilmektedir. Malum olduğu üzere Mekke ve Medine'nin imarı ve yirminci asra ulaşan mimarî yapısı büyük ölçüde Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu mübarek şehirler, mimarî açıdan kesin şeklini bilhassa II. Selim ve III. Murad dönemlerine rastlayan 1522-1581 yılları arasında almıştır. Daha sonraları Mekke'yi korumak için surlara ilaveten Ecyad Kalesi (1781-1783), Fülful (1800-1801) ve Hint Kaleleri (1806) Osmanlı'nın inşa ettiği son yapılarıdır. Bu kalelerin Mekke'yi ve Kâbe'yi Bedevî saldırılarına ve Suudî/Vehhâbî tehlikesine karşı muhafaza etmek için inşa edildiği açıktır.⁸¹ Maalesef tarihî Ecyad Kalesinin 2001 yılında yine Suudiler tarafından yıkılmış olması, şehre hâkim olan zihniyet açısından da sembolik bir anlam taşımaktadır.

Asr-ı saadete ve ana kaynaklara dönme söylemiyle itibardan düşürülen ilim mirası gibi, yıkılan türbeler, ötelenen kültür mirası aslında modern hayat tarzına yer açmak üzere asırlara dayanan Müslümanlık tecrübesinin ve mirasının, hafızalardan ve tarihten

⁸¹ Küçükbaşçı, "Mekke", 28: 566.

kazınması faaliyetiydi. Zira kısa sürede yerine ikame edilen Amerikan Batı mimarîsi ve kültüründen başkası değildi. Bedeviliğe yaslanan Vehhâbiliğe göre İslâm kültürüne ait ne kadar unsur varsa bid'at ve şirk alametiydi ve ortadan kaldırılmalıydı. Bu itikatla Mekke ve Medine Osmanlı/İslâm eserlerinden temizlenmiştir. Osmanlı'dan kalan son eserlerden biri olan Ecyad kalesinin yerine dikilen Zenzem Tower, tam da Suudî-Vehhâbî anlayışının sembolü gibidir. Osmanlı/Türk mimarîsinin yerine Kâbe'nin hemen yanı başına Ecyad kalesinin yerine 601 m. yüksekliğinde tamamen Batı tarzı ve İslâm dışı bir takım semboller içeren bir gökdelen dikiliyor. Adını Zenzem koyup, tepesine kelime-i tevhîdi yazınca, kapitalizmin abidesi olan yapı hemen ihtida edip şirk ve bid'attan arınıyor ve "muvaahhid" oluveriyordu!

Fotoğraf 3: Ecyad Kalesi'nin yerine Kabe'nin başına dikilen timsallerin en büyüğü: Zenzem Tower

Bilindiği üzere haccın manalarından biri de haccın gerçekleştirildiği mekânın Hz. Peygamber'in ve ashabının yaşadığı mekânları hatırlatmasıdır. Böylece mümin, Allah Teâlâ'nın koyduğu dinî işaret ve nişanlar olarak vasıflandırılan bu mekânların ve şiarların manevi ruhundan ibret alarak nasıpdâr olması umulmaktadır.

Nihayetinde başta Mekke ve Medine olmak üzere, şehirler Batı mimarîsiyle yapılmış yüksek binalarla donatılmış, ülke son model araçların arenasına dönmüş, lüks ve israf-ta sınır tanınmamıştır. Vehhâbî Selefî İslâm anlayışı, içi boşaltılmış olarak şeklen korunmaya çalışılmış, bilhassa Osmanlı İslâm kültürüne karşı olan tarafı ise güçlendirilerek muhafaza edilmiştir.

Şehirlerdeki bu dönüşüm elbette günümüzde hac ve umre maksadıyla milyonları aşan ziyaretçi yoğunluğu sebebiyle hâsıl olan bir zaruretle izah edilemez. Eğer Mescid-i Haram ve Mescid-i nebevi hususunda bir iyi niyet ve şuur sahibi olunsaydı, Kâbe ve çevresini, eski Mekke'yi otantik şekliyle koruma altına alıp bu hoteller, alışveriş merkezleri ve diğer ticari alanlar, meselâ çağımızın imkânlarıyla, toplu taşıma ile 10-15 dakikalık bir mesafeye inşa edilebilir böylece hem Kâbe'ye gösterilmesi gerek asgari hürmete riayet edilmiş hem kutsal mekânlar ve tarihî doku korunmuş olur hem de hac ve umre ibadeti için çok daha geniş mekân ve imkânlar oluşturulabilirdi. Bunu düşünmek için iyi niyet ve şuur

kâfi olup, ayrıca derin bir kültür ve şehircilik birikimi veya mimarî ve estetik tecrübe gibi ilâve marifete de gerek yoktu. Zira Mekke gibi Müslümanlar açısından dünyanın en mübarek ve en kutsal mekânı bir yana, hemen her yerde kutsal, hatta tarihî ve otantik değeri olan sıradan şehirlerde bile uygulanan yöntem budur. Öyle görünüyor ki Mekke ve Medine'nin bugünkü durumu, bahsi geçen şuarsuzluğa ilaveten, ancak bu mübarek şehirlere yönelik kasıtlı bir siyaset ve proje ile izah edilebilir.

SONUÇ: Günümüzde Mekke ve Medine ile Hac ve Umre Şuuru

Genel olarak itikadî, millî ve tarihî şuurumuz zaviyesinden hac ve umre ile Mekke ve Medine, Vehhâbî Selefi anlayış, Suud devletinin kuruluşu gibi hususlarda, hem birbiriy-le hem de konumuzla irtibatı bakımından önemli gördüğümüz konuları belli bir perspektiften terkip ederek değerlendirmeye gayret ettik. Neticede günümüzde Mekke ve Medine ile umre ve hac şuuruna dair ulaştığımız kanaatleri şöylece özetlemek mümkündür:

1916'da Mekke'den, 1918'de de Medine'den ayrılmak zorunda kalan Türkler'in Anadolu'ya çekilmeleriyle aslında hicri 8. yılda Müslümanlar tarafından fethedilen Mekke ve Medine, hem Müslümanların çoğunluğunun paylaştığı sahih itikadî anlayış, hem siyasî, ekonomik hem de mimarî ve kültürel olarak Müslümanların sözünün geçtiği, hakîm olduğu yer olmaktan çıkmıştır. Hâlbuki makalemizde hac ve umre ibadetinin öne çıkan gaye ve maksatlarından birinin de, bütün bu unsurların İslâm'ın inanç esasları çerçevesinde "tevhîd" edilmesi olduğunu vurguladık. Çalışmamızda genel olarak Mekke ve Medine'de Müslüman hâkimiyetinin zaafa uğraması ve İslâm kültürünün tahrip edilmesi sürecinin nirengi noktalarına işaret etmeye gayret ettik. Meselenin itikadî tarafı olan Suudî Selefi Vehhâbî itikadı ile ilgili kayda değer bir takım çalışmalar mevcuttur. Fakat günümüzde hac ve umre ibadeti vesilesiyle Mekke ve Medine'de organize olan siyasî ve ekonomik yapının, Mekke ve Medine'nin kültürel, mimarî ve sembolik hususiyetlerinin, keyfiyet ve mahiyetiyle ilgili, uzmanlarınca, Müslüman şuuruna zaviyesinden yapılacak çalışmalara şiddetle ihtiyaç vardır. Alanlarının uzmanları tarafından bu çalışmalar yapıldığı oranda, başta Kelam ve Fıkıh ilmi olmak üzere, disiplinler arası çalışmalarla umre ve hac ibadeti ile Mekke ve Medine'nin hali hazırdaki durumu, İslâm nokta-i nazarından daha isabetle değerlendirilebilecek ve mesele bütün açıklığıyla vuzuha kavuşabilecektir.

Bir ibadet olarak farz kılınışı ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında haccın gaye ve hikmetine dair önemli işaretler bulunmaktadır. Henüz hac farz kılınmadan evvel yapılan ilk umrenin aynı zamanda müşriklerle yapılmış bir gaza olarak anılması, ibadetin adetâ küfre ve şirke karşı Müslümanların bir gövde gösterisi olarak eda edilmesi, umre ve hac ibadeti ile Mekke'nin fethi arasındaki yakın münasebet, bütün boyutlarıyla Müslümanlar şehre hâkim oluncaya kadar Allah Resûlü'nün haccını ertelemesi gibi hususlar bu ibadetlere dair şuurun inşası bakımından kayda değerdir. Başka bir ifadeyle umre ve haccın Mekke'nin İslâm vatanı (darul-İslâm) ve Müslümanların millet (millet-i İbrahim) olma vakasıyla paralel yürüdüğü müşahede edilmektedir. Öte yandan Mekke ve Kâbe müşriklerin hâkimiyetinde olduğu halde Hz. Peygamber'in ibadet maksadıyla yaptığı umre ziyareti, bu mübarek belde işgal altında iken bile fetih ve gaza ruhuyla, "şirke ve küfre karşı bir tavır ile birlikte" ibadet maksadıyla ziyaret edilebileceğine dair bir işaret olarak görülebilir.

Bölgede hâkim kılınan Selefi Vehhâbî dini anlayışın bir neticesi olarak tarihî mezarların yok edilmesi, türbelerin yıkılması, özetle İslâm kültürünün şirk ve bid'at olarak damgalanması, nihayetinde Müslümanların biriktirdiği gelenek ve mirasın hem tarihten hem de Müslümanın hafızasından silinmesi, İslâm coğrafyasının tarihsizleştirilme-

si ve Müslümanların millî mensubiyetlerinin akamete uğratılması neticesini doğurmuştur. Bir diğer açıdan da bu süreç, yaklaşık on asırdır bu tarihî mirasın taşıyıcısı olan Osmanlı'nın/Türk'ün tarihten silinmesi projesine hizmet etmiştir.

Aslında nefret edilen, bu kubbeleri, türbeleri, kabirleri imar eden veya Mevlid-i şerîfe vücut veren ruhtur. İtikadî sahih Müslüman şahsiyetten feyezân eden sanat, estetik, musiki, zarafet, ince anlayış, yüksek edebiyat ve kültürdür. Geçen asırda Müslümanların birlik ve beraberliğinin parçalanmasında, Mekke ve Medine'nin Osmanlı'dan koparılmasında ve bu mübarek şehirlerin tahrip ve tahrip edilmesinde önemli rol üstlenen, hatta varlığını bu role borçlu olan Suudi Arabistan Krallığı'nın, günümüzde dahi, gayrimüslimin safında, Osmanlı'nın varisi olan Türkiye'ye ve aslında Müslümanlara/ümmete karşı duruşunu sürdürmeye devam ettiği herkesin malumudur. Vehhâbî Selefî Suudîler şirk olduğu gerekçesiyle tahrip ettikleri ve yağmaladıkları Müslüman mirasının yerine, günümüzde bütünüyle modern kültürün şiarlarını ikame etmişler, Mekke ve Medine'yi âdetâ modern bir Amerikan şehrine dönüştürmüşlerdir. Mevlid-i şerîfi şirk sayan Vehhâbîlerin torunları bugün cadı kılığına girerek Halloweeni (Cadılar Bayramı) kutlamaktan çekinmez hale gelmiştir.

Modern çağda intikam alırcasına Müslümanların tarihî mirasına, bilhassa Osmanlı/Türk düşmanlığına ayarlanan Kaide, Deaş, Şebâb gibi Selefî meşrep radikal örgütler gittikleri her yerde, Mekke'de, Medine'de, Irak'ta, Suriye'de, sahabe-i kirâmın, âlimlerin, sūflilerin mezarlarını ve türbelerini, özetle İslâm vatanının tarihî mirasını ve ruhunu hedef alması dikkate değerdir. Benzer şekilde Osmanlı bakiyesi Müslüman coğrafyada kurulan onlarca irili ufaklı devletin, kâhîr ekseriyetinin ve Şiâ'nın aynı şekilde siyasî olarak, hâkim dünya sistemi tarafından kendilerine biçilen rol çerçevesinde, Osmanlı/Türkiye karşıtlığına ayarlanmış olması da ayrıca dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir husustur. Bu sebeple agâh olduğunda modern çağda Mekke ve Medine'nin tarihî kaderiyle Türkiye'nin ve Türk milletinin kaderi arasındaki yakın irtibat fark edilecektir. Öyle ki Mekke, Medine hatta Kudüs'ün yeniden istiklâl imkânı ve umudu milletimizin aslî hüviyetine kavuşmasına ve tarihî rolünü layıkıyla sahiplenmesine bağlı görünmektedir. Bu tefrikin imkân ve potansiyeline sahip ve kaderin kendisine biçtiği tarihî role varis olan milletimizin, hac ve umre ibadetini gaflet içinde eda etme lüksü bulunmamaktadır.

Dinî, tarihî ve otantik değeri bu derece yüksek olduğu halde dünyada bu kadar tahrip ve tahrip edilen başka bir kutsal mekân veya kültür misali göstermek imkânsızdır. Meselâ günümüzde Müslümanlar açısından Kudüs'ten daha kutsal olan Mekke ve Medine şehirleri maalesef, uğradıkları tahribat ve tahrifat bakımından Kudüs şehrinde çok daha mustarip durumdadır. Buna rağmen Müslümanların Kudüs meselesinin çok azı kadar bile Mekke ve Medine hakkında bir endişe taşımamaları yine yukarıda işaret ettiğimiz şuur bunalımıyla irtibatlı olsa gerektir. Öte yandan Mekke ve Medine'nin, üstelik kasten, bunca tahrip edilmesine rağmen Kudüs şehrinin tarihi ve mimarî yapısının ısrarla korunduğuna şahit oluyoruz. Bunu fark etmek için bu şehirlerin fotoğraflarına bakmak dahi kâfidir. Açıktır ki çelişki gibi görünen bu durumun sebebi, Mekke ve Medine'de sadece Müslümanların tarihî ve kültürel mirasının bulunmasına karşı, Kudüs'te Yahudi ve Hıristiyanların da tarihî mirasları bulunmasıyla alakalıdır. Zira asırlarca uzak kalmalarına rağmen Yahudiler, Kudüs konusundaki davalarını ısrarla sürdürmüşler, 1918 yılında Osmanlı'nın himayesinden mahrum bırakılan Kudüs'ün geleceğine dair ısrarlı davaları ile birlikte, şehrin tarihî yapısını da ısrarla korumuşlardır.

Günümüzde Kâbe'nin çevresinin, çağın hâkim "dini" olan kapitalizmin şiarları, uluslararası gayrimüslim sermaye tarafından inşa edilen ve işletilen yüzlerce gökdelen hoteller, çok katlı modern binalar ve alışveriş merkezleri ile kuşatılması, şüphesiz cahiliye döneminde Kâbe'yi kuşatan putları hatıra getirmektedir. Üstelik hac ve özellikle umre sayesinde oluşan ekonomik meblâğ, meseleyi bir inanç turizmi ve kazanç kapısı olarak gören uluslararası sermayenin iştahını daha da kabartmaktadır. Zira yılda bir defa ifa edilen hac ile merkezî sermayenin şehre yaptığı yatırımlar neticesinde arzu ettiği karşılığı alması zordur. Başka bir açıdan bakıldığında, özellikle yılın her vaktinde yapılabilen ve günümüzde çok yönlü olarak teşvik edilen umre ziyaretleriyle söz konusu yatırımların verimi ve devamı temin edilmiş olmaktadır. İyi düşünüldüğünde kolaylıkla fark edilecektir ki, yukarıda da ifade edildiği üzere, özünde şirk ve zulüm organizasyonuna karşı bir tavır ihtiva eden umre ve hac ibadetinin, maalesef günümüzdeki uygulamasında bu sistemi tahkim eden bir şekle büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Malum olduğu üzere hac ve umre ibadeti aynı zamanda, kefeni hatıra getiren dikişsiz kıyafetiyle, İslâm itikadının bir gereği olarak insanları sahip oldukları maddi varlıklarıyla değil, takvasıyla bir derecelendirmeyi esas alan bir talimdir. Hâlbuki günümüzde kapitalist anlayışın neticesi olarak hac ve umre ibadeti, "VİP" turlara, binlerce dolarlık lüks hotellere, alışveriş merkezlerine varıncaya kadar insanların "sahip olduğu maddi seviyelerine göre" sunulan imkânlar çerçevesinde ifa edilebilmektedir. Daha da vahim olanı da, günümüzde Müslümanların bahsi geçen türden meseleleri, tefrik ve teşhis edecek bir şuur ve basiretten mahrum olarak bu ibadetlerini ifa ediyor olması, bu hususta kendilerine önderlik mevkiinde bulunanların ise bu şuurunu hatırlatmaktan ziyade, ibadetin dünyevî hasılasına yoğunlaşmış olmasıdır.

Şu halde günümüzde ifa edildiği şekliyle, umre ve haccın sıhhati konusunda ne söylenebilir veya nasıl bir eylem planı tavsiye edilebilir? Şahsi fikir ve tavırlarımız bir yana, İslâm ümmetinin bir meselesi olarak bu soru, ancak Mekke ve Medine ile hac ve umre konusunda sıhhatli bir İslâmî şuur ve davaya sahip bir Müslüman topluluğun mevcudiyetiyle gündeme gelebilir. Aksi takdirde günümüzde umre ve haccın ifasına karşı topyekün bir tavrın "eyyamcılığa" dönüşme ihtimali de mevcuttur. Umre ve hac ibadetine dair böyle bir şuur ile Mekke ve Medine'nin yeniden fethi ve istiklâli davası çerçevesinde, tarih şuurundan haberdar basiretli âlimlerin içtihatlarıyla farklı eylem planları geliştirilebilir. Söz konusu âlimler umre ve haccın varlık gayesine münasip bir şuurla ifası için bir yol haritası ortaya koyabilecekleri gibi, bir müddet haccın veya özellikle umrenin kısıtlanması veya askıya alınması yönünde fetva vermeleri de imkân dâhilindedir. Tarihte bunun misalleri mevcuttur. Meselâ Endülüs Emevi hükümdarları devamlı olarak Hıristiyanlarla cihat halinde oldukları gerekçesiyle kendileri hacca gitmemiş halkın gitmesine de izin vermemişlerdir. Âlimler de cihadın hacdan daha mühim olduğu, böyle zamanlarda altının yurt dışına çıkarılmaması gerektiği yönünde fetva vermişlerdir.⁸² Yine yakın zamanda 2020 yılının Mart ayında korona salgını sebebiyle umre ibadeti askıya alınmıştır. Sonuç itibarıyla umre ve hele İslâm'ın şartlarından biri olan hac ibadeti hakkında kolayca bir hüküm verilebilmesi zor ve mükellefiyeti ağır bir meseledir. Çağımızda sorumluluk mevkiinde bulunan Müslüman âlimlerin ve kurumların bu meseleye ehemmiyetine mümasil bir ihtimam gösterdiklerini söylemek zordur. Bu bağlamda makalemiz, meselenin ehemmiyetine dikkat çekmeye vesile olabilirse gayesine ulaşmış sayılır.

⁸² Özaydın, "Hac", 14: 400.

Fotoğraf 4. Suudi Arabistan’ın 2035 yılına kadar gerçekleştirmek maksadıyla hazırladığı Mekke Projesi⁸³

KAYNAKÇA

- Abdurraûf, Ali. *Min Mekke ilâ Las Vegas*. Mısır: Mederât li’l-ebhâsi ve’n-neşr, 2014.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. (Sadeleştiren: Tefvik Temelkuran). İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974.
- Alizade Muhammed. *Risâle fi ibtâli mezhebi’l-Vehhâbiyye*. Thk. Eşref Yılmaz. İstanbul: Mektebetü’t-Diraye, 2018.
- Altaytaş, Muhammet. *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Büyükkara, M. Ali. *İhvân’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Demir, Hilmi. “Halife Hafter’in Seküler Selefî Ordusu”. <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/611682.aspx> (28.01.2020)
- Demir, Hilmi. “Tevhîdin siyasallaşması neye mal oldu?”. <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/607581.aspx> 02.03.2020.
- Dündar, Muhammed Mücahid. *Vehhâbilikte Tevhîd ve Şirk*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006).
- Erul, Bünyamin. “Veda Haccı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 590-591. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Eygi, Mehmed Şevket. “Vehhâbîlere Dair”. (Eyüp Sabri Paşa. Tarih-i Vehhâbiyân. Haz. Süleyman Çelik. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992. İçinde).
- Eyüp Sabri Paşa. *Tarih-i Vehhâbiyân*. Haz. Süleyman Çelik. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992.
- Güner, Selda. *Osmanlı Arabistanı’nda kıyam ve tenkil: Vehhâbî-Suûdiler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

⁸³ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kabe-2035te-boyle-olacak-145985.html>

- Kâbe Fotoğrafi: (<https://www.trthaber.com/haber/dunya/kabe-2035te-boyle-olacak-145985.html>) 02.03.2020.
- Kandemir, Feridun. *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2013.
- Koca, Ferhat. *İslam düşüncesinde seleflik*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Kurşun, Zekeriya. “Suudi Arabistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 581-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri-Bozkurt, Nebi. “Medine”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Medine”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 311-318. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 572-575. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Umretü'l-kazâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 153-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Muhammed b. Abdülvehhâb. *Keşfü's-şübühât*. Mekke: Mektebe ve Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, 1986/1406.
- Muhammed b. Abdülvehhâb. *Kitâbü't-tevhîd*. Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1995/1416.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 413-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Azmi. “Şerîf Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 585-586. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Philby, H. Sr. J. B. *Arabia of the Wahhabis*. London: 1928.
- Philby, H. Sr. J. B. *The Hearth of Arabia*. London: 1922.
- Raymond, Jean. *Vehhâbiler'in ortaya çıkışı*. trc. Ramazan Adıbelli. Adana: Karahan Kitabevi, 2010.
- Şeker, Fatih. *Osmanlılar ve Vehhâbilik*. İstanbul: Dergâh, 2016.
- Şeyhülislam Hayderizade İbrahim Efendi. *Vehhâbilik*. haz. Osman Oral. Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015.